

LES BANYERES DE MIRAMBELL

Les Banyeres de Mirambell

LA HISTORIADORA VIOLETA

2N DE BATXILLERAT
2021-2022

AGRAÏMENTS

Aquest treball no hauria estat possible sense l'ajuda de moltes persones.

Especialment vull agrair tot el suport i bons consells que m'ha donat el meu tutor. També he de mencionar als meus pares, per tots els desplaçaments als quals m'han acompanyat per preguntar o veure per mi mateixa informació necessària per al treball, i pels consells i suport emocional que m'han donat durant tot el període d'aquest treball.

I tot seguit vull que consti el meu agraïment a aquelles persones que m'han ajudat de manera més específica en diferents aspectes del treball:

- Al Xavier Nadal, alcalde de Calonge de Segarra, per facilitar-me l'accés a la informació i posar-me en contacte amb diferents fonts d'informació.
- Al Pere Tardà, director de CatPatrimoni, per introduir-me en el món del balneari, de les mines, de les maniobres militars, de les publicacions de l'època, de la manera de viure a l'època... i per fer-me estimar una mica més el territori.
- Als meus avis, per facilitar-me les últimes fotografies que hi ha de les runes de Les Banyeres.
- A la Marta Vives, directora de l'Arxiu Comarcal de l'Anoia per facilitar-me l'accés a la documentació de l'arxiu.
- A l'Oriol Martí, enginyer, per explicar-me l'existència del programa Sketchup que m'ha permès fer la recreació en 3D del balneari i m'ha ajudat en tot moment quan no sabia continuar.
- Al Jordi Nadal, per orientar-me com a historiador a l'inici i durant el treball i proposar-me algunes fonts d'informació.
- A la Ramona Sala, Rosa Lladó, Maria Castells, Josep Huguet i Cecília Mas, per respondre a les meves preguntes, ja que són les persones de més edat que recorden alguna cosa i també en tenien alguna fotografia.
- A tots aquells veïns de Calonge de Segarra i Calaf, que m'han atès a casa seva o per telèfon i han col·laborat.

RESUM

En aquest treball trobareu en primer lloc el motiu pel qual va existir a finals del segle XIX un balneari a Mirambell i un estudi de les aigües sulfuroses trobades.

Seguidament he situat el context social, econòmic i polític de l'època així com el fenomen del termalisme en aquest moment del temps en termes generals i en concret un estudi de la població calafina d'aquells anys.

En darrer lloc, he descrit com devia ser el balneari de "Les Banyeres" i les diferents referències documentals/orals que ho justifiquen. He dibuixat també una possible reconstrucció en 3D de l'edifici i explicat la relació personal que tinc amb aquest balneari.

ABSTRACT

In this project you will find firstly, the reason why a spa existed in the ends of XIXth century in Mirambell, and a study of sulfured water found in there.

Then i have placed the social, economic and political context of that period, and also the phenomenon of hydrotherapy in that age generally and, in specific, a study of the population of Calaf those years.

Finally, i have described how this spa of "Les Banyeres" might be, and the different written or oral mentions which justify it's existence. I have also drawn a possible rebuilt in 3D of the building and explained the personal relationship i have with this spa.

ÍNDEX

Introducció	1
1. Origen de “Les Banyeres” de Mirambell: recerca de lignit i descoberta de la font	8
2. Característiques de les aigües sulfuroses	11
2.1. Què són aigües sulfuroses?	12
2.2. Anàlisi químic-mèdic de l'aigua de Mirambell	14
3. Recerca històrica	20
3.1. El fenomen del termalisme	20
3.2. Higienisme	28
3.3. Context econòmic, polític i social de l'època	29
4. Anàlisi demogràfica de la societat calafina de finals s.XIX-principis XX	34
5. Estudi i recreació de l'establiment “Les Banyeres” de Mirambell (1852-19??)	38
5.1. Ubicació i edifici	38
5.2. Publicacions on es mencionava l'establiment	41
5.3. Testimonis orals de com era el balneari	47
5.4. Últimes fotografies	52
6. Recreació 3D de l'edifici	56
7. Història de la finca i vinculació familiar	62
8. Altres referents propers	64
La Puda de Castellolí	64
Conclusions	68
Bibliografia	70

Introducció

En aquests moments, em trobo davant d'un repte: cursar el Batxillerat, i per tant, haver de fer el treball de recerca. Un dels neguits que més vaig tenir en començar primer de Batxillerat, era triar el tema sobre el qual m'agradaria fer recerca. Sense tenir preferència per cap tema en especial, la casualitat va fer que aquest problema es solucionés.

Un dia, l'Ajuntament de Calonge de Segarra, va publicar a Instagram una foto d'un balneari que havia existit molts anys enrere en aquest municipi, en el poble de Mirambell.

El meu vincle amb Calonge de Segarra i concretament amb Mirambell és molt directe, ja que hi viuen els meus avis. En descobrir que en aquest poble havia existit un balneari a mitjans del s. XIX, em va despertar la curiositat i de seguida em vaig

preguntar: per què hi havia un balneari a Mirambell? On és? Com és que no n'he sentit a parlar ni l'he vist mai?

El meu pensament inicial va ser pensar en els balnearis actuals, amb molts serveis diferents a part de les piscines amb diferents temperatures de l'aigua, com ara massatges..., però en començar a investigar més a fons vaig adonar-me que no era en cap cas el balneari que la meva ment havia imaginat, tot al contrari, el treball cal situar-lo al segle XIX on la realitat era molt diferent.

I una vegada engrescada amb el tema em va sorgir el dubte: vols dir que aquest tema dona tant com per fer-ne un treball sencer? Després de parlar-ne amb la meva família i entre tots apuntar possibles idees i descobrir que el terreny on havia estat ubicat el balneari, també havia estat propietat dels meus avis, vaig anar a trobar a una de les persones més enteses en temes de patrimoni cultural a l'Anoia, el Pere Tardà i ell em va esvaïr totes les meves pors i em va encoratjar a fer el treball.

Un altre dels motius que em va impulsar a decantar-me per aquest treball, va ser el fet que mai ningú l'hagués fet en aquest centre, ni hi ha cap estudi sobre el tema.

Els meus avis em van explicar que una de les mancances més antigues en el territori de l'Anoia, era l'aigua. Per tant, descobrir que hi havia un balneari, el qual la seva principal matèria primera era l'aigua, era un fet contradictori.

A partir d'aquí, els objectius de la recerca que m'he marcat són:

- a) Descobrir el motiu pel qual hi havia un balneari a Mirambell.
- b) Conèixer les característiques de l'època en què estava en funcionament el balneari.
- c) Localitzar evidències documentals i orals sobre el balneari.

Els inicis de la meva recerca van ser molt engrescadors, ja que disposava d'algunes publicacions com ara el llibre "Història de l'explotació dels lignits del districte de Calaf", de Josep Riba i Gabarró o la Topografia Mèdica de Calaf (estudi estadístic-demogràfic) del Dr. De Llorens y Gallard que em van ajudar a començar a introduir-me en aquest món.

Però a mesura que anava avançant el treball se'm feia més costós per dos motius: el primer era que els documents que em podien aportar alguna informació eren molt antics i em costaven de llegir i el segon que no trobava informació sobre Les Banyeres de Mirambell. Alguns exemples d'això són per exemple, les visites a l'Arxiu Comarcal d'Igualada a buscar informació sobre molts dubtes que tenia i em van explicar que hi ha una època en la qual no es van registrar operacions a Calaf i rodalia i per tant, tenen un buit d'informació durant uns anys. La seva opinió és que la informació no està en llibres sinó a les cases. O quan vaig visitar el registre de la propietat d'Igualada per obtenir la història de la finca i no en tenien constància o a l'Ajuntament de Calonge per trobar matrícules industrials equivalents en l'actualitat a les contribucions, mirar els padrons rústics i urbans i no hi havia dades sobre l'existència d'aquest balneari. També vaig enviar un correu electrònic al Registre Mercantil de Barcelona per confirmar l'existència d'activitat econòmica a Les Banyeres, i la resposta va ser que no hi constava cap informació en referència a això, ja que els arxius d'aquesta època encara no els tenien digitalitzats. Amb la conversa que vaig tenir amb el senyor Josep Riba i Gabarró em va confirmar que no era estrany, ja que segurament en aquella època moltes empreses no es registraven.

Malgrat alguns intents amb poc èxit, altres fonts sí que em van aportar l'ajuda que buscava com ara, La Parròquia de Calaf em va facilitar la consulta de tots els llibres que necessitava referents a mossèn Mirambell i Mn. Monfort i també a un escrit en un full parroquial que mossèn Pere Fradera va escriure sobre Les Banyeres.

Vaig sentir curiositat del nom, per què li van posar les "Les Banyeres"? Buscant a l'Onomasticon d'en Joan Corominas que l'Institut d'Estudis Catalans ha digitalitzat vaig entendre el motiu:

BANYERES, ha designat diversos llocs on es prenen banys, sovint no són termals ni vora grans masses d'aigua, més aviat les que la gent popular improvisava en estanys o grans superfícies embassades; que no n'hi hagi gaires, és perquè molts d'ells són en terres que han estat assecades, en progressar la vida agrícola (sobretot després de l'allunyament dels moros).

Després vaig parlar amb 30 persones aproximadament de Calonge i Calaf que coneixien l'existència del balneari, però no sabien explicar-me'n més detalls. Tanmateix, sí que hi ha un grup reduït de persones a les quals vaig entrevistar, que les he inclòs en el treball, ja que el seu testimoni ha sigut rellevant, ja que és l'última informació oral que existeix perquè no hi ha cap persona viva que en recordi res.

També he d'indicar que en un dels testimonis orals del treball em va comentar que una bomba va caure a prop del balneari i això en va malmetre la teulada. Després de consultar l'interactiu de la revista Sapiens amb relació als bombardejos a Catalunya durant la Guerra Civil, he comprovat que en la zona que ens afecta no hi va haver cap atac. Per tant, malgrat que he inclòs en el treball la versió tal com me l'ha explicat el testimoni, cal tenir present que no és certa.

Un altre fil que pensava que em donaria més informació era consultar a l'Hemeroteca de La Vanguardia, les cròniques dels periodistes que van estar a Calaf durant Les maniobres militars de Calaf del 17 al 21 d'octubre de 1890. En elles expliquen com era el territori, els pobles que envoltaven Calaf, la seva gent... però enlloc surt mencionat el balneari.

Durant aquesta cerca vaig descobrir que un tinent havia escrit unes memòries sobre les maniobres a Calaf i em vaig esperarçar amb el fet que una part d'elles es referís a la descoberta del territori. És cert que parla dels voltants de Calaf, però descriu més La Fortesa, Sant Pere d'Arç, Aleny... que no pas Mirambell i no parla en cap moment del balneari, malgrat que l'any 1890 Les Banyeres devien estar en funcionament.

Rebuscant entre els documents antics de la meva família, en vaig trobar un en el qual apareixia el nom de Ramona Riera, viuda de Avellana, com a propietària del terreny on es van construir Les Banyeres i vaig pensar que podria ser un possible fil per tibar. En buscar el nom d'aquesta senyora en els registres de l'Ajuntament, no apareix enlloc. Llavors, em van suggerir que potser el Sr. Avellana podria ser un accionista de la societat que explotava les mines i per tal d'investigar-ho vaig trucar al Col·legi de Notaris de Catalunya per si em podien facilitar l'escriptura amb el llistat

de tots els accionistes de la societat minera La Aurora. Aquest nom no apareixia en els registres que em van enviar.

En la meua recerca fotogràfica, em vaig trobar que no existien massa fotografies del balneari. La primera foto que vaig trobar, era de la façana en una publicació del Instituto Geológico-Minero de España, i una fotografia amb més perspectiva, facilitada per l'Arxiu de Calaf. Les dues es poden trobar en el treball.

Vaig mirar el catàleg de fotografies del Centre Excursionista de Catalunya a veure si per casualitat algú havia fet alguna fotografia i no vaig trobar res.

D'altra banda, vaig trobar a l'Institut Cartogràfic de Catalunya fotos aèries dels anys 1946, 1956, 1995 i 2014, fetes per l'Aviació Militar, on es veu el perfil del balneari i com va evolucionar al llarg dels anys.

Més a prop d'avui en dia, i fruit de les converses amb moltes de les persones que he parlat, em van fer saber que els Escoltes de Calaf durant els anys 80 van fer l'excursió de la promesa a Les Banyeres. Em vaig posar en contacte amb diferents generacions de monitors (Joan Huguet, Ramon Torra, Teresa Torrijos) demanant-los si tenien alguna fotografia i cap d'ells ha trobat res, sent possible que durant un incendi que hi va haver, alguns dels arxius que es van cremar fossin aquestes fotografies, entre d'altres.

I les últimes fotografies que he trobat abans que l'eix transversal passés per sobre les runes, me les han facilitat els meus avis i la Ramona Sala, aquesta última en una sortida que van fer per a tornar a veure la casa on ella havia nascut.

També vaig saber de l'existència d'un arxiu fotogràfic, dut a terme per Pere Fonoll, en el qual hi ha de 5.000 a 6.000 fotografies, segurament moltes d'elles de l'època del treball, però que actualment és privat. De moment, la família Fonoll no el vol fer públic.

Quan vaig demanar a l'Àrea de Patrimoni Arqueològic del Departament de Cultura, la intervenció arqueològica que es va fer en les restes del balneari durant les obres de l'Eix Transversal, no em van donar resposta.

Així com tampoc he trobat els arxius del balneari quan estava en funcionament, sigui perquè van desaparèixer els registres o per causa d'una pràctica administrativa

precària. No obstant això, he trobat algunes revistes representatives de l'època que mencionen l'activitat balneària, així com anuncis on s'anunciava la "Casa de Baños".

Com que la informació escrita que estava trobant no era la que jo esperava, parlant-ne amb el meu pare em va suggerir que amb la informació que sí que disposava, podia arribar a reconstruir el que havia estat aquest balneari en el segle XIX. La idea em va semblar apassionant, però no tenia prou coneixements tècnics per fer-ho.

Amb la seva ajuda, el primer que vaig fer va ser entrar a la web de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, localitzar l'edifici de Les Banyeres l'any 1946 i prendre mides reals de l'edifici. Per poder continuar amb el dibuix, em calia utilitzar algun programa informàtic que em permetés fer-ho en 3D i que jo en aquell moment no coneixia. Els meus pares van demanar ajuda a un amic seu, Oriol Martí, i ell ens va aconsellar que l'Sketch-Up era un programa molt adequat pel que jo pretenia fer. L'Oriol va venir uns quants dies a explicar-me com funcionava i a resoldre'm els dubtes que jo tenia. Amb ell vam fer un esbós inicial a mà de com devia ser el balneari amb les mides que havíem agafat i que adjunto a l'apartat 6.

A continuació ja em vaig posar a fer la recreació amb el programa. He de dir que va ser un repte, ja que havia de fer servir coneixements que feia molt temps que no aplicava, com ara dibuixar amb 3 eixos, proporcionalitat... També vaig haver d'aprendre el funcionament del propi programa, que en molts casos em va portar mal de caps perquè no li donava l'ordre de manera correcta per aconseguir fer la finestra que jo volia a la paret, entre molts d'altres entrebancs.

Un cop acabat el disseny, el mateix programa et permet fer un vídeo amb el dibuix acabat, per apreciar així el format 3D. Aquest vídeo el podeu trobar a la web [Les Banyeres de Mirambell](#) i he fet captures de pantalla en 2D per adjuntar-les al treball, a l'apartat 6.

Una mostra d'aquestes captures l'adjunto a continuació, en la que es pot veure les restes del que quedava de color vermell, comparades amb l'edifici original, transparents.

Resumint, el que trobareu en el treball està organitzat de manera que els dos primers apartats (origen del balneari i característiques de les aigües sulfuroses), donen resposta al primer objectiu que em plantejava, que era descobrir el motiu pel qual hi havia un balneari a Mirambell.

Els dos apartats següents (recerca històrica i anàlisi demogràfica de la població calafina al segle XIX), respon al segon objectiu, que era conèixer les característiques de l'època en què estava en funcionament el balneari.

Finalment, els quatre últims apartats (Les Banyeres de Mirambell, la seva recreació en 3D, la vinculació familiar amb la finca i La Puda de Castellolí), es refereixen a l'últim objectiu, localitzar evidències materials i documentals/orals sobre el balneari, que podrien ser la part pràctica d'aquest treball.

I ja per acabar, i per donar resposta a una petició que moltes de les persones amb les quals he parlat per fer el treball van suggerir-me, he creat una pàgina web per poder consultar públicament el contingut de la meva recerca, ja que no hi havia res sobre Les Banyeres a les xarxes. L'adreça és: [Les Banyeres de Mirambell](#)

1. Origen de “Les Banyeres” de Mirambell: recerca de lignit i descoberta de la font

Les Banyeres de Mirambell era un balneari o centre termal situat entre l'Anoia i l'Alta Segarra, concretament en el municipi de Calonge de Segarra i més exactament als afores del poble de Mirambell. Aquest és un poble petit situat a dalt d'un turó, a 3 quilòmetres de Calaf.

El meu objectiu en aquest apartat, és explicar per què i qui va construir aquest balneari, que actualment està desaparegut. Com explico a continuació, en aquesta zona hi havia explotacions mineres i d'una mina en concret va aparèixer una surgència d'aigua sulfurosa que va ser aprofitada, com explicarem més endavant amb la construcció d'un centre termal.

L'existència del balneari “Les Banyeres” de Mirambell o “La Puda” de Calaf, és deguda en primer lloc a les extraccions de lignit que es feien al terme municipal de Calonge de Segarra entre 1846 i 1847.

La societat minera que explotava les mines que hi havia a la zona, era la companyia minera La Aurora, que es va crear a Barcelona l'any 1846 amb socis locals que aportaven el terreny i amb socis de fora que aportaven el capital.

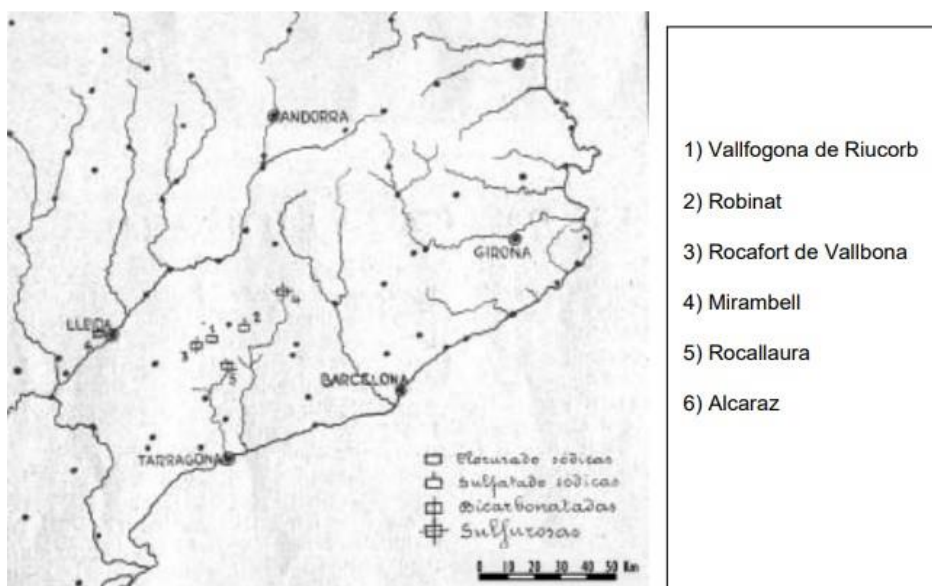
La finalitat d'aquesta empresa era *la explotación, transporte y venta de carbón de piedra de tres minas que tiene a corta distancia de la villa de Calaf, llamadas Abundante la una y la otra Esperanza, en el término de Mirambell y otra Emilia, en el término de Dusfort.*

Un any després, el 1847, la mina Esperanza no apareix com a explotada. La intenció era extreure carbó, però els treballadors van trobar tanta quantitat d'aigua que van haver de sortir corrents de la mina amb risc d'ofegar-se. Això feia creure que no era un pou, sinó realment una font d'aigua abundant i inesgotable.

La primera intenció va ser comercialitzar-la, però ben aviat es van adonar que el gust i l'olor eren particulars (sulfuroses), de tal manera que es va escampar ràpidament per la comarca que s'havia trobat aigua de La Puda, en relació amb els molts balnearis que hi havia que rebien aquest nom.

Les aigües sulfuroses de Mirambell ja apareixen en el llibre que va publicar J.R. Bataller, *Estudios geológicos sobre las aguas minerales de Catalunya*, el 1920.

Figura 8. Distribución geográfica de los principales manantiales del oligoceno de Catalunya a principios del siglo XX.

Els propietaris de la mina van buscar un expert de la zona que els pogués fer un estudi analític de l'aigua trobada i així és com apareix el professor Sebastià Canaves i Gumbert, que era un metge de Sant Martí de Sesgueioles. Aquest metge és l'autor dels primers estudis que es conserven i una de les principals fonts que serveixen per documentar aquest balneari. En la seva primera memòria químic-mèdica sobre les aigües minerals trobades al terme de Mirambell, juntament amb l'administrador de la societat Aurora van decidir tancar la font amb caràcter preventiu i dur a terme assajos químics per tenir clares les propietats i els efectes medicinals de l'aigua.

Pel fet que en les investigacions dutes a terme ja s'havia escalfat l'aigua al bany Maria i els resultats eren positius, el doctor Canaves va recomanar a la propietat de

la societat Aurora que, tenint en compte els seus desitjos filantròpics invertissin en la maquinària i construccions necessàries per a augmentar la temperatura de l'aigua fins a 25-28 graus Reaumur¹, que serien entre 31 i 35 graus Celsius. I també en la construcció d'un edifici que permetés als ciutadans gaudir de les propietats de l'aigua ja escalfada.

És el primer indici de la construcció del balneari que es coneixerà amb el nom de "Casa de baños La Mina" o "La Puda de Calaf" o "Les Banyeres" de Mirambell.

Antiguo balneario de Mirambell.

Figura 1: Façana del balneari de Mirambell

Font: Instituto geológico y minero de España

A la Biblioteca de Catalunya, també vaig consultar un llibre, el qual és una guia de les aigües curatives de Catalunya, escrit per Josep Maria Armengou, i confirma l'existència d'un balneari a Mirambell, però no en descriu el funcionament ni les característiques.

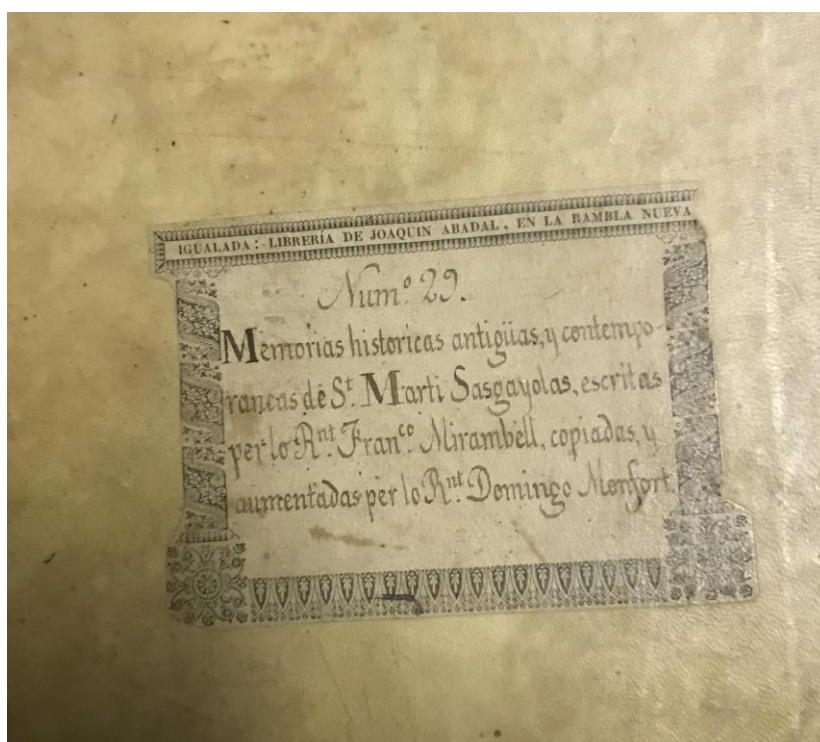
---

¹ El **grau Réaumur** (°Ré, °Re, °R) és una unitat de temperatura en desús. $1C = 1,25 \cdot R$

El grau Réaumur va ser utilitzat àmpliament a Europa, però va ser finalment substituït pel grau Celsius, una unitat derivada de temperatura del Sistema Internacional.

Mossèn Montfort, rector de Sant Martí Sesgueioles durant aquell temps, va escriure l'any en què es va construir el balneari en el llibre *Memorias historicas antiguas y contemporáneas de St. Martí Sasgayolas escritas per lo Rnt. Francisco Mirambell copiadas y aumentadas per lo Rnt. Domingo Montfort*. Cita en aquest llibre en **1852** se ha fet un establiment ab 18 banyeras, y han concorregut a pendrer banys i veurer aygua de quatre a cinch centas personas.

Figura 2: Portada del llibre *Memorias historicas antiguas y contemporáneas de St. Martí Sasgayolas escritas per lo Rnt. Francisco Mirambell copiadas y aumentadas per lo Rnt. Domingo Montfort*.

Font: Parròquia de Calaf

Havent fet una introducció sobre l'origen d'aquest centre termal, tota la informació sobre el propi centre, es troba en l'apartat 5.

2. Característiques de les aigües sulfuroses

2.1. Què són aigües sulfuroses?

Després de fer recerca en diferents pàgines web, volia saber què eren les aigües sulfuroses i quines característiques tenien, ja que és un dels motius al qual es deu la creació d'aquest balneari.

És cert que el sofre és conegut des de l'antiguitat, i els egipcis l'utilitzaven per purificar els temples, però per la seva olor, el catolicisme va decidir associar-lo al dimoni, malgrat que les seves propietats poden arribar a ser una benedicció.

El sofre, en les seves diferents formes iòniques, constitueix un dels més destacats factors mineralitzants de les aigües mineromedicinales. Es pot presentar en:

- Forma de rovell: sulfats (donen origen a les aigües sulfatades).
- Forma reduïda: hidrògens sulfurats (donen origen a les aigües sulfurades).

Les aigües sulfuroses són aquelles aigües mineromedicinales que contenen sofre en les seves formes reduïdes en més d'1 mg / litre.

Les aigües sulfuroses, anomenades també hepàtiques, tenen olor d'ous podrits, són clares, toves i untuoses al tacte, de sabor salat molt desagradable; la seva temperatura és freda o calenta, de 21 ° a 75 ° C, però en general calenta.

Des del punt de vista de les *propietats físiques* generals de les aigües sulfurades es distingeixen per:

- la seva *olor* característica a ou podrit (atenent el contingut d'àcid sulfhídric i el seu contacte amb l'aire),
- el *gust* depèn de la resta dels elements mineralitzants,
- la *untuositat*. En grans volums prenen un color groc-verdós o blavós, d'acord amb el grau d'oxidació del sofre.
- La *temperatura* varia d'un tipus a un altre d'aigües sulfurades i la radioactivitat és més freqüent en les sòdiques que en les altres.

Pel que fa a les *propietats medicinals* les aigües mineromedicinals sulfurades s'indiquen per al tractament de les malalties següents:

Artrosi, artritis, artrosi deformada, artritis reumatoide, poliartritis, entre d'altres.

Malalties de la pell: davant de qualsevol classe de dermatosis, dermatitis al·lèrgica, acne, èczemes, psoriasi.

Malalties neurològiques: neuritis, neuràlgies, radiculitis, seqüeles d'accidents vasculars encefàlics.

Malalties cardiovasculars: hipertensió, convallescència d'infarts cardíacs.

Intoxicació crònica per metalls pesants com: plom i mercuri.

Malalties de les vies respiratòries superiors, rinitis, bronquitis, asma bronquial.

Processos d'irritació crònica com: gingivitis, gastritis crònica, enterocolitis, entre d'altres.

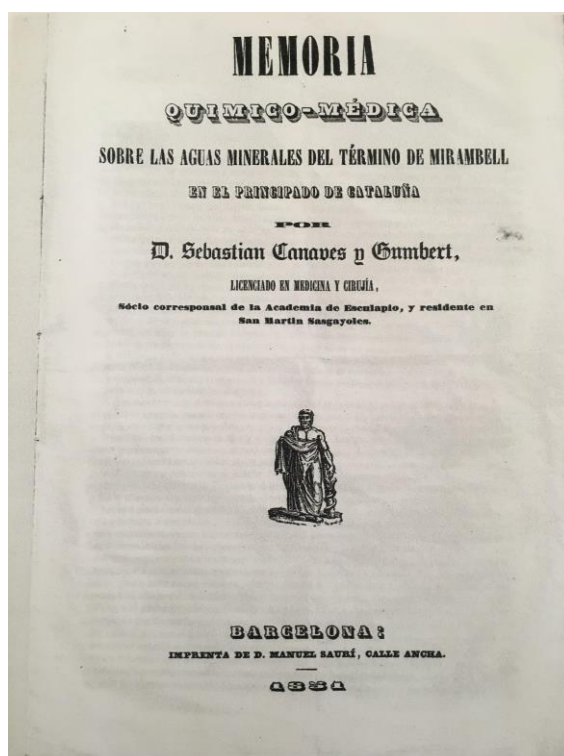
Figura 3: Mineral de sofre

Font: Google imatges

2.2. Anàlisi químic-mèdic de l'aigua de Mirambell

Aquest estudi que explicaré a continuació és molt important, ja que és la font més fiable de l'existència de la font d'aigua sulfurosa.

L'any 1851 el professor Sebastià Canaves i Gumbert, llicenciat en medicina i cirurgia que vivia a Sant Martí Sesgueioles va publicar un **primer estudi** de l'aigua que s'havia trobat en les mines l'any 1847.

Figura 4. Portada de la memòria químic-mèdica de les aigües de Mirambell

Font: Parròquia de Calaf

De l'estudi que va fer, n'he resumit les idees principals:

- L'aigua del pou pertany a la classe de les hidro-sulfur-salines fredes.
- Només a través de l'observació física de l'aigua ja es podia dir que:
  - La temperatura de l'aigua que sortia de la font era la mateixa que la de l'aigua comuna.

- L'aigua era neta i transparent, però quan la sacsejaven dins d'un vas, pujaven a la superfície bombolles d'aire com si fos gas.
- Quan s'agafava aigua de la font en un vas tenia a la superfície una capa espessa de color blau.
- La seva olor i el seu gust són semblants a la dels ous durs acabats d'obrir. Tot i que no era desagradable en el moment de beure-la, sí que s'accentuava aquest gust en el moment d'eructar.
- Si l'aigua estava exposada a l'aire i a la llum, es potenciaven aquests aspectes d'olor i gust.
- Aquesta aigua tenia la propietat d'ennegrir la plata i el plom, i s'hi veu una matèria fibro-glutinosa que li dóna una textura untuosa.
- Els assajos químics de la composició de l'aigua deien que s'hi trobava:

Fluids elàctics	Gas sulfídric en abundància
	Gas azoe
	Certa quantitat de gas àcid carbònic

Matèries salines	Certa quantitat de sulfur dissolt
	Clorur sòdic
	Clorhidrat magnèsic
	Sulfat càlcic
	Una petita quantitat de nitrats

Matèria fibro-glutinosa	La Glerina o baregina
-------------------------	-----------------------

Font: Memòria Químic-mèdica sobre les aigües minerals del terme de Mirambell, en el principat de Catalunya.

Les primeres conclusions que treu el professor Canaves dels assajos químics és que aquesta aigua és beneficiosa per l'estómac, promou la secreció d'orina i és curativa en casos de problemes cutanis, com ara herpes, granissades, èczemes, tinya, així com la major part de malalties del sistema limfàtic, principalment en nens.

Si s'escalfava l'aigua al bany Maria, era possible també curar les úlceres, l'asma, refredats crònics...

Tal com explica en la memòria, les propietats de les aigües minerals depenen també del lloc i la temperatura on es troben. I pel que fa a l'aigua de Mirambell, l'informe era favorable a prendre l'aigua de manera oral, i es desaconsellava el seu ús extern a tot el cos.

L'any 1852 el professor Canaves va publicar un **segon estudi** en el qual ell mateix explica que *al trazar hace ya un año, con mano inesperta la primera memoria sobre las aguas de Mirambell, manifesté con la mayor franqueza cuan distante me hallaba de darme por satisfecho con el resultado de mis procedimientos aplicados...*, va fer analitzar les aigües per segona vegada per persones més expertes en procediments químics. En concret per l'entitat "Químico Barcelones" (autoritat científica de l'època).

Figura 5. Portada de la segona memòria químic-mèdica de les aigües de Mirambell
Font: Parròquia de Calaf

D'aquesta manera pot confirmar que:

1. L'aigua minero-medicinal de Mirambell surt amb cabal abundant d'una roca calcària de l'interior de la terra. És potable amb un tacte suau i untuós.
2. En sortir de la font, l'aigua és transparent. Si es posa en un vas i es mira a través dels raigs del sol, es veuen petits glòbuls que van en direcció a la superfície o a les parets del vas.
3. L'olor i el sabor s'assemblen al dels ous durs acabats d'obrir. Sabor poc ofensiu a l'hora de beure-la, però molt més pronunciat després d'un temps fora de la font o quan el propi cos fa un rot.
4. En exposar l'aigua al sol o a l'aire, es torna d'un color lletós i apareixen partícules negres a dins el vas, així com un sediment grisós al fons del vas.
5. En bullir l'aigua, aquesta retorna a tenir la transparència inicial.
6. En cas de posar l'aigua en ampolles tancades hermèticament, aquesta manté les propietats i aspecte originals durant molts dies.
7. Si hi submergim una moneda de plata o bé plom o mercuri, aquesta es tornarà negra.
8. La temperatura de l'aigua es troba entre 14 i 18 graus Reaumur (17,5-22,5 graus Celsius). L'augment de la temperatura no malmet les seves qualitats.

Virtuts medicinals

El Sr. Canaves diu que en general, augmenta l'activitat vital dels òrgans i en descriu les aplicacions concretes:

INDICADA	CONTRAINDICADA
Ús intern: (beguda)	
Malalties cròniques de la pell: herpes, sarna, granissades, èczemes, tinya. Irritacions de la membrana mucosa de les parpelles (molt comú entre nens i dones)	en persones irritables o molt pletòriques
la falta de gana, nàusees	dones embarassades
estats de debilitat	dones amb menstruació excessiva
malalties del sistema limfàtic	persones que escupen sang per la

	boca (tant si ve de l'estómac com del pulmó)
malalties cròniques de la boca i pit, com: llagues o úlceres	quan hi ha febre i en tota mena d'inflamacions internes
pulmonies i constipats sense febre	en cas de gota
com a laxant i diürètic	escorbut
asma	càncer
tos	tuberculosi
trastorns nerviosos de l'estómac	
vòmits	
Ús extern: (aplicada a pressió)	
úlceres, herpes	
cremades per armes de foc	
dolors en articulacions	
corregir cicatrius	
Ús extern: (temperatura elevada)	
· dolors musculars: ciàtics, lumbar... · reuma	

El professor Canaves recomana 3 possibles maneres d'obtenir els beneficis d'aquesta aigua:

1. Oralment: la quantitat d'aigua a beure dependrà del tipus de persona, però no s'ha de prendre mai d'un sol cop, sinó en 3 o 4 vegades a intervals de 30 minuts. Un cop presa aquesta dosi, els malalts l'han de deixar de prendre durant uns dies, ja que sobrecarregaria l'estómac i provocaria diarrees i mals de panxa. L'hora adequada per prendre aquesta aigua és en dejú.
2. En forma de banys: no es recomana banyar-t'hi fins que no hagin passat 2 o 3 dies des que t'hagis begut l'aigua.

L'hora adequada per prendre el bany seria al matí en dejú. La temperatura de l'aigua hauria de ser entre 24 i 27 graus Réaumur (30-33,7 graus Celsius). Es podia prendre a temperatures superiors en casos de dolors reumàtics, però sempre tapant el cap amb un mocador moll en aigua freda per evitar vertígens i desmaís. El temps ideal de bany seria de 45-60 minuts, evitant sempre posar el cap a dins l'aigua.

3. Aplicada a pressió: es pot aplicar amb aigua freda, tèbia o calenta depenent de la malaltia que es vulgui tractar.

La duració ha de ser inferior que en els banys.

Seguint les recomanacions del Professor Canaves, els propietaris de la societat La Aurora van invertir en maquinària i en les construccions necessàries per a augmentar la temperatura de l'aigua fins a 31-35 graus Celsius. I també en la construcció del balneari amb les banyeres corresponents per prendre els banys.

3. Recerca històrica

3.1. El fenomen del termalisme

Es pot dir que aquest costum de banyar-se en aigües termals per cuidar el cos prové dels grecs. Posteriorment a això, a l'edat mitjana, els banys van passar a ser utilitzats amb finalitat higiènica i medicinal. Durant el Renaixement (segles XV i XVI), la gent va perdre interès en aquesta moda de prendre els banys.

Des del segle XVIII, la malaltia que més contribuïa a la mort de la població més pobre i treballadora era la tuberculosi, amb altres de caràcter infeccioses, les quals es podien aturar des de la segona meitat del segle XIX, a causa de les noves mesures higièniques sanitàries i a una certa millora de la nutrició de la població.

La manca d'higiene, serà un fenomen que preocuparà els metges i governants de l'Espanya del segle XIX, per això les cases de banys i els balnearis es converteixen en protagonistes.

Figura 6. Bany termal al s.XIX.

Font: istockphoto

Els balnearis establiran uns primers protocols per al tractament de les malalties. A partir del segle XIX, les escriptures sobre aigües termals i minero-medicinals començaran a ser escrites per metges o directors de balnearis.

Alguns dels motius pels quals es va estendre aquesta pràctica, van ser l'absència de regulació en l'activitat, que feia que molts d'aquests centres de curació tinguessin les mínimes condicions d'higiene i benestar i no disposessin d'un titular metge.

El 1816 va ser la primera vegada que va existir un reglament de banys, amb la idea d'organitzar les tècniques de bany i es va crear la figura de metge director de banys assignant a un funcionari públic la direcció, control, supervisió de les pràctiques termals.

Els metges prescrivien tractaments a la classe privilegiada. La burgesia necessitava cures, transport i allotjament cap a les primeres cases de banys situades en zones de muntanya, en un entorn natural verge.

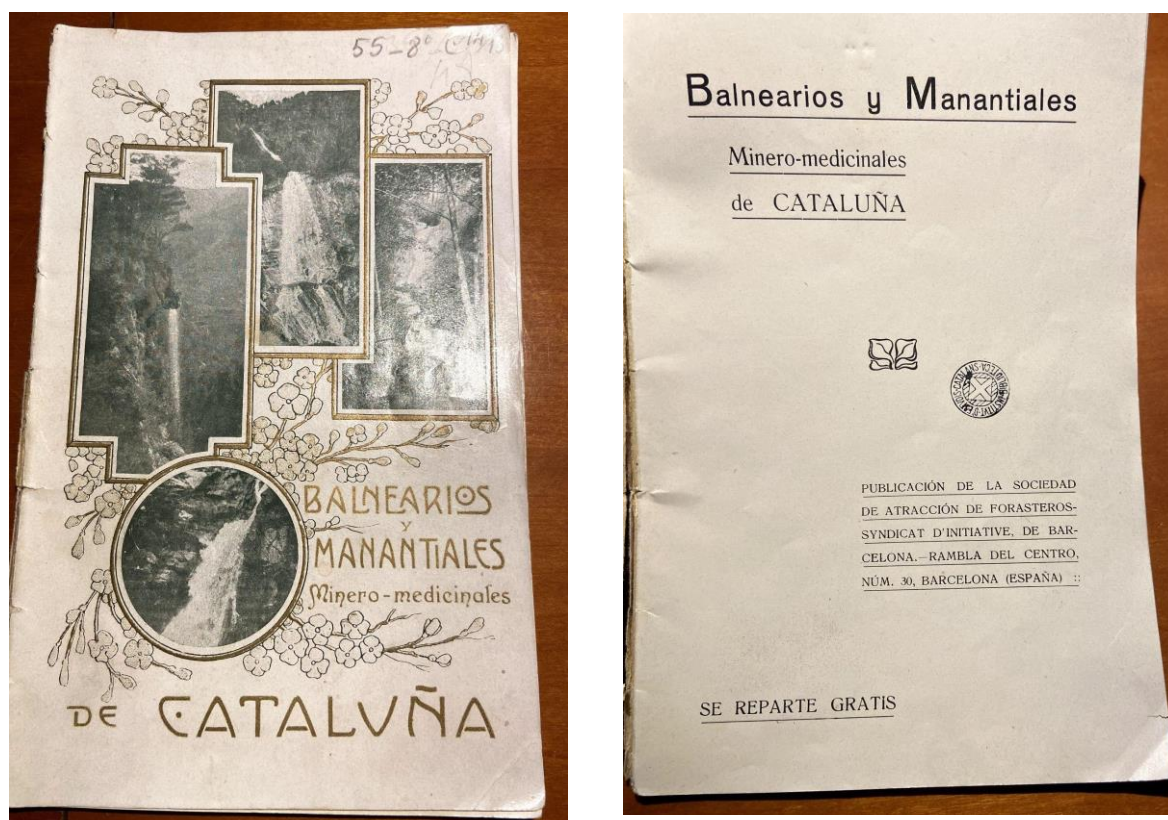
La majoria de balnearis espanyols eren de propietat privada i als empresaris els molestava que l'Estat controlés les seves empreses a través de la imposició dels seus metges, ja que era una manera de controlar l'activitat en els seus establiments².

A partir de 1874 els balnearis tenien regles internes i els metges pactaven amb els pacients el seguiment d'una estada que solia ser llarga, amb "temps morts" de descans de la teràpia i això va fer que es transformés el banyista en estiuejant. Això va fer que es construïssin cases per aquests banyistes-visitants, que tenien molt poder adquisitiu. Així comença la moda de l'estiueig.

A partir de 1916 l'activitat termal catalana estava en mans de l'Associació de Propietaris de Balnearis i Deus-Miner-Medicinals de Catalunya i van publicar el següent fullotó que vaig consultar a la Biblioteca de Catalunya.

---

² Informació extreta de la tesi doctoral *Termalismo y turismo en Catalunya: un estudio geohistórico contemporáneo* de Sr. Juan José Molina Villar.

Figura 7. Fulletó Balnearios y manantiales minero.medicinales de Cataluña.

Font: Biblioteca Nacional de Catalunya

D'aquest fulletó en vaig treure que alguns dels balnearis més importants a l'època eren el Balneari Prats, Soler i Vichy Catalán de Caldes de Malavella, Balneari Broquetas i Rius de Caldes de Montbuy, el Balneari de Cardó, el Balneari "Villa Engracia" d'Espluga de Francolí, l'Hotel la Corba de Ribas, l'Hotel Martín i l'Hotel Oriental de San Hilario Sacalm, el Balneari Codina i el Balneari Roquetas de Tona i el Balneari de Vallfogona de Riucorp. En concret que oferien aigües sulfuroses hi havia el de La Puda de Montserrat, Caldes de Boí, Nuestra Sra. de las Mercedes (Capmany) i Sant Joan de las Abadesas.

Dels balnearis mencionats en el fulletó que he adjuntat anteriorment, en tots es menciona la situació geogràfica del balneari en qüestió, els brolladors a prop del balneari, la classificació de les aigües, indicacions segons els problemes que tinguis i la temporada oficial per anar-hi. Però en cap moment es menciona Les Banyeres de Mirambell.

Figura 8. La Puda de Montserrat

Figura 9. Caldes de Boí

Figura 10. Nuestra Señora de las Mercedes

Cap al 1930 l'higienisme i el termalisme van entrar en decadència i per tant els balnearis en crisi. D'una banda, perquè les seves tècniques només donaven resultats positius per a algunes malalties i, d'altra banda, perquè el nombre de banyistes va baixar, ja que la medicina, la química i la biologia van avançar en el descobriment de medicaments que permetien tractar les malalties sense haver-se de desplaçar ni pagar un balneari³.

---

³ Extret de "L'activitat balneària dels segles XIX i XX a Catalunya i Espanya" de Joan Josep Molina Villar.

La inestabilitat social que va provocar la Guerra Civil el 1936 va fer que els balnearis es convertissin en centres sanitaris o hospitalaris. En acabar la Guerra Civil, els propietaris van intentar tornar-los a obrir, però la seva activitat va estar més relacionada amb el sector hoteler que amb el sector sanitari, i per tant molts d'ells es van convertir en centres de repòs per a gent gran, o molts d'altres van haver de tancar.

Als anys 50, hi va haver dos fets que van ajudar a mantenir els balnearis en funcionament. Per una banda, la creació de l'Institut d'Hidrologia Mèdica i Climatologia va provocar que la gent gran de la burgesia, que creien en els principis de la hidroteràpia, tornessin a anar als balnearis.

Per l'altra banda, algunes famílies buscaven llocs poc turístics, on fer-hi una estada tots junts. Aquest és el cas que em va explicar la propietària de La Puda de Castellolí, tal com explico amb més detall a l'apartat 8 del treball.

Cap als anys 70, la supervivència dels balnearis era gràcies als convenis amb l'administració per incorporar tecnologia moderna en els tractaments i els allotjaments.

El Sr José Molina Villar en la seva tesi doctoral ha elaborat un quadre en el qual posa en evidència les diferències entre el concepte inicial de balneari i l'actual molt més turístic.

Tabla 99. Evolución de la funcionalidad balnearia a la turística

	Antecedentes Termales	Nuevas evidencias turísticas
Cliente	Enfermo, bañista, veraneante	Forastero, Turista
Perfil social	Aristocracia, burguesía	Burguesía, clases populares
Motivación	Enfermedad, descanso	Tiempo libre y ocio
Temporada	Estival (Toma de aguas)	Todo el año
Lugar	Zona montaña	Zona de montaña y litoral
Entorno	Rural	Rural y urbano
Contexto actividad	Propiedad privada	Propiedad privada y pública
Medio terapéutico	Agua termal – clima	Agua marina, sol y playa
Técnica	Baño programado, ducha y vapor	Baño libre en general
Actividad física	Con el tratamiento	Libre, complementaria
Sistema de transporte	Ferrocarril – carreta	Automóvil, avión (charter)
Alojamiento	Balneario – Torres, Chalets (Colonias balnearias)	Hoteles y cámpings (Segundas residencias)
Cultura folklore	Tradiciones del lugar	Tradiciones modificadas

Fuente: Elaboración propia

Més endavant, apareix un nou interès social pels tractaments naturals i les cures antiestrès, que és la situació que tenim en l'actualitat.

El concepte de balneari ha anat evolucionant des de finals de segle XIX en què s'hi anava bàsicament per la cura o el tractament d'una malaltia, fins actualment en què el desplaçament i estada a un balneari es pot repetir cada any igualment, però per motius diferents, de "malaltia-salut" es passa a "salut-plaer".

L'impacte causat pels balnearis va ser tan gran que fins i tot alguns llocs es van convertir en viles termals i balneàries com per exemple Caldes de Montbui.

Figura 11. Hotel balneari Termes Victoria a Caldes de Montbui

Font: www.termesvictoria.com

Pel que fa a l'arquitectura balneària, va continuar amb la línia de les termes romanes, però també incorporà aspectes de les instal·lacions àrabs, segons explica en Solà Morales al seu llibre "Arquitectura balneària a Catalunya 1986". La distribució de l'espai dels balnearis es configurava al voltant d'una zona central, el «claustre», s'organitzava cap a un espai interior descobert o «jardí». Moltes vegades un dels costats es dedicava a una església. La zona d'allotjament, els dormitoris, es situaven als pisos superiors o en annexos.

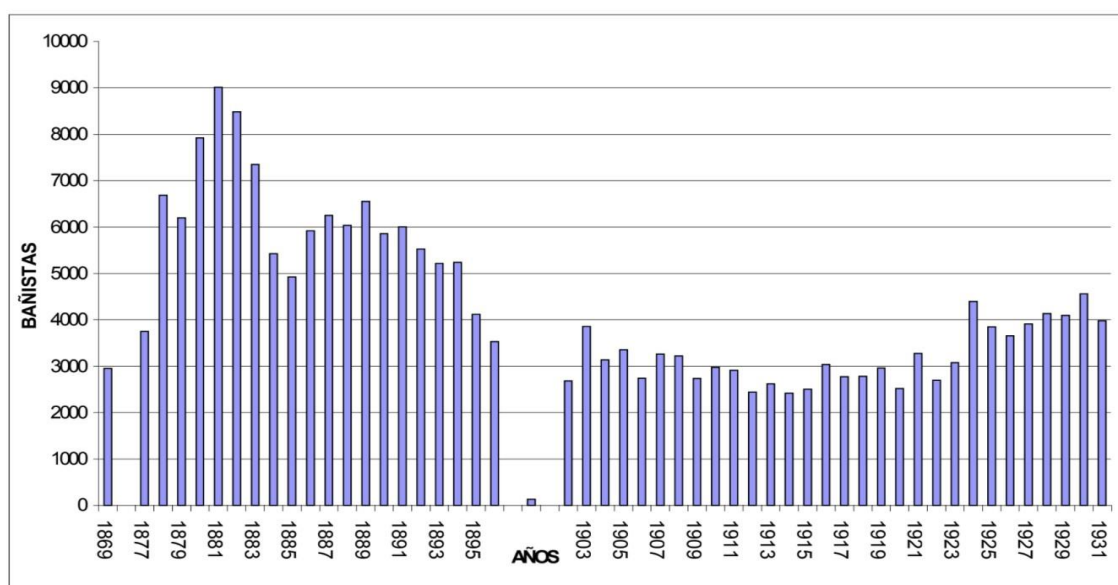
Segons l'estudi que va fer Juan José Molina Villar a la tesi doctoral sobre Termalisme i turisme a Catalunya va arribar a la conclusió que el nombre més gran de gent que acudia als balnearis va ser durant els anys 1869 fins a 1930 (60 anys

aproximadament) i tot i les funcions terapèutiques, també tenien una funció de descans, d'estiueig, de socialització i oci.

I és una dada que també es pot aplicar a Les Banyeres de Mirambell, ja que devia aprofitar l'auge d'aquesta nova moda iniciant la seva activitat el 1852 i amb posterioritat a 1905 no he sabut trobar cap publicitat i donat que l'any 1924 ja s'utilitzava com a habitatge, fa pensar que des de 1905 fins a 1924 devia entrar en crisi. I per tant, el període de funcionament segueix la tendència general.

Evolución general de la frecuentación del conjunto de los diez balnearios catalanes estudiados en los siglos XIX y XX (1869 – 1931) (1ª etapa)

Fuente: Elaboración propia a partir de los *Anales de la Sociedad Española de Hidrología Médica*.

La burgesia catalana va ser el principal client dels balnearis d'aquesta època, ja que eren els únics que podien assumir els costos dels desplaçaments i dels tractaments mèdics i es podia permetre una temporada estival de descans.

La majoria de clients que anaven als balnearis ho feien acompanyats per la família, amics o els servents, ja que hi havia el costum de seguir el cap de família.

Les diferents publicacions de l'època sobre aigües i balnearis estableixen una mena de període «oficial» per a la temporada de bany, aproximadament del 15 de maig al 15 d'octubre.

He pensat que era interessant distingir dues de les paraules que més he utilitzat en el treball:

La paraula *thermae*⁴ a partir del segle XIX, és utilitzada per definir aplicacions amb relació a les aigües calentes d'origen natural o escalfades artificialment “termals”, mineromedicinals o no.

Les termes o banys públics, d'origen totalment romà, ja eren un lloc d'esbarjo important en l'època romana. Aquests edificis no només s'utilitzaven per prendre banys amb aigües de diferents temperatures, sinó que també tenien una funció social per reunir-se amb altra gent. En comú amb Les Banyeres de Mirambell, hi podem trobar la sala per relaxar-se i socialitzar, que equivaldria al vestíbul, on la gent s'esperava per entrar als vestidors i posteriorment a la zona de les banyeres. Aquell espai també servia per parlar amb la gent que s'esperava.

El concepte *balaneum* ve del grec i equival a bany. Les causes de l'esplendor de la balneoteràpia es podrien establir, per una banda, amb els abundants recursos naturals disponibles al voltant de la deu d'aigua, que quasi sempre es troba en un espai rural. Per una altra, l'aprofitament dels beneficis farmacològics, ja que van incorporar els nous coneixements científics, separant la higiene de la teràpia, fet que porta al concepte de balneologia.

Figures 12 i 13. Termes romanes

⁴ En llatí *thermae–thermarum*, equival a banys d'aigua calenta o bé associat al concepte de temperatura.

3.2. Higienisme

Durant segles, Europa va patir diferents tipus d'epidèmies com la pesta, el còlera, la febre groga, o bé malalties endèmiques permanents com la verola, el tifus, la diftèria, l'escarlatina o la tuberculosi entre d'altres. També van aparèixer malalties derivades del procés d'industrialització i de la manca de cultura, amb relació a la netedat i la higiene. Per contrarestar aquest fet, va aparèixer un nou corrent de pensament: **l'higienisme**.

Figura 14: Malalts per epidèmies

Font: www.policlinicametropolitana.com

L'higienisme va sorgir abans del segle XIX, incentivat per un sector de metges, els quals consideraven la influència de l'entorn ambiental, la manca d'higiene i el sistema de treball com a factors que desenvolupaven les malalties. Aquest corrent va ser un estadi previ al turisme, dins de les activitats no industrials. El seu principal objectiu era conservar la salut i allargar el màxim possible la vida de la gent.

Els higienistes van proposar diferents mesures de tipus higiènic-social que podien contribuir a millorar la salut i les condicions de vida de la població en general. Aquestes mesures i la utilització de l'aigua serà en part l'element terapèutic principal al segle XIX.

A causa del canvi de mentalitat que va suposar la industrialització, juntament amb els avenços a l'àmbit de la física, la química i la tecnologia, es van dur a terme estudis per analitzar les propietats de les diferents aigües i el seu efecte en l'organisme.

En aquesta època, davant de les malalties, el que s'acostumava a fer eren tractaments casolans. Però una part important de la societat espanyola i catalana, va començar a posar les seves expectatives en les aigües minerals, com a element medicinal. En principi, la seva utilització i aplicació era d'una manera informal. Però ben aviat, davant dels resultats, alguns metges van prescriure les aigües a gent de la reialesa, i de les classes altes.

Figura 15. Fulletó de publicitat de l'aigua del balneari de Rocallaura (Lleida)
Font: www.aiguaderocallaura.com

L'especialització d'una part dels metges va portar a l'aparició d'una nova disciplina, la hidrologia mèdica i les cases de banys van guanyar importància per les pràctiques higièniques i mèdiques de la classe benestant que adquireix un nou comportament social amb relació a la salut.

3.3. Context econòmic, polític i social de l'època

L'objectiu és situar el que passava al nostre país durant les dates en què el balneari estava en funcionament i que podien ser significatives.

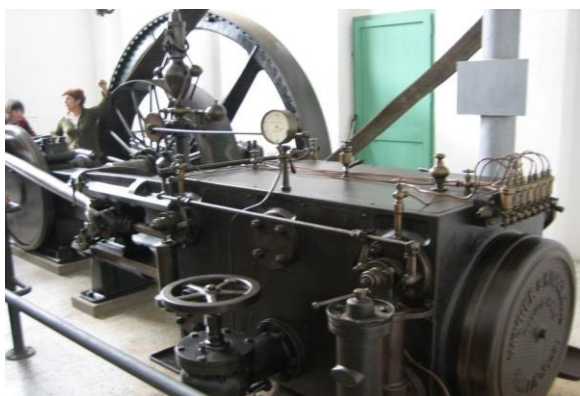
D'acord amb la informació extreta del llibre d'història que utilitzem a segon de batxillerat, pel que fa als canvis demogràfics, en el cas de Catalunya, podem situar dos grans fets. Per una banda, el gran desenvolupament econòmic que hi va haver degut a la industrialització, que va provocar un creixement demogràfic, no tant per l'augment de la natalitat, com per l'augment de supervivència de la població, ja fos

per la desaparició de les epidèmies, la millora en la dieta de la gent i l'expansió de conreus (patata).

Per altra banda, l'èxode rural, que a partir de 1860 va suposar l'augment de la població urbana i la manca d'habitatges dignes i els problemes de salut. En aquest context, els naturistes defensaven el manteniment de la salut a través del retrobament amb la natura. La higiene corporal era un element bàsic, i es va promoure l'ús de diferents tipus d'aigües per al tractament de les malalties.

Des del punt de vista de l'economia, durant aquest segle, entrava en crisi la societat agrària tradicional que havia estat el motor de l'economia espanyola i va néixer la indústria moderna, que tenia dues branques: el tèxtil català, que va començar a produir pel mercat, i no per l'autoconsum i la indústria siderúrgica.

Pel que fa al tèxtil, el 1832 es va instal·lar la primera màquina de vapor i al cap de pocs anys es va mecanitzar la filatura.

Figures 16 i 17. Màquina de vapor de Cal Vidal (Gironella) i dones amb màquines de filar.

Font: www.patrimonicultural.diba.cat

Aquest desenvolupament de la indústria tèxtil va trobar dues limitacions: per una banda l'escassetat del carbó a la mineria, i la necessitat d'importar-lo a un preu molt alt. Per altra banda, la debilitat del mercat espanyol, format per pagesos amb poca capacitat adquisitiva.

A Catalunya, aquestes limitacions no van ser tan dures perquè els empresaris catalans (burguesia empedrada), va saber adaptar-se a les innovacions

tecnològiques que venien d'Europa i a la manca de carbó, transformant així radicalment la manera de produir a la indústria tèxtil cotonera.

L'expansió de la producció minera a finals del segle XIX s'explica per la demanda lligada a la industrialització i pels avenços tècnics en l'explotació de mines.

No hi ha dubte que les primeres explotacions de lignit a Veciana, Sant Martí Sesgueioles i Calonge de Segarra van ser degudes a la demanda de combustible generada per les empreses de cotó d'Igualada. Situo en aquest context l'activitat que feia la societat minera La Aurora explotant la mina que va donar lloc a les aigües sulfuroses que proveïen el balneari.

Figura 18. Indústria cotonera d'Igualada

Font: www.anoiaturisme.cat

A mitjans del segle XIX, Espanya estava endarrerida amb els transports. El ferrocarril va ser l'oportunitat per construir un mercat que impulsés l'economia. Tot i que no va ser l'èxit que s'esperava, ja que en aquella època a Espanya hi havia escassetat de diners i no ho podien mantenir, va ser indispensable per aportar a Espanya un sistema de transport massiu, barat i ràpid, el qual va afavorir l'intercanvi de mercaderies i persones. Amb aquest mitjà de transport, la burgesia de Barcelona arribava a prendre les aigües a Mirambell.

El telègraf també va fer evolucionar les poblacions. Va permetre a l'empresari alliberar-se en part de la dependència de la supervisió física constant del negoci i li donava mobilitat, permetent a la classe burgesa prendre les aigües sense

desvincular-se totalment de l'activitat de la ciutat. A Calaf, amb l'arribada del tren el 1861, arriba també el telègraf elèctric amb una línia associada a la via.

Figura 19. Passeig Santa Calamanda de Calaf el 1913.

Font: www.calaf.cat

Des del punt de vista social, les diferències socials en aquesta època estan molt accentuades, ja que hi ha classes socials molt altes i classes socials molt baixes. Les noves pràctiques d'organització del treball, amb la producció en cadena (taylorisme) van permetre l'increment de la producció i la reducció dels costos. Al mateix temps, van aparèixer noves malalties i epidèmies motivades per les condicions precàries de vida a les fàbriques.

Les classes socials que durant el segle XIX tenien el poder econòmic i polític eren l'antiga noblesa i la burgesia. La burgesia catalana, que és la clientela principal dels balnearis catalans, és qui té capital, fàbriques, negocis, assalariats... procedeix de dos orígens diferents: per una banda famílies amb negocis procedents del cotó i del ferro (burgesia industrial), i per altra, les famílies que venien de l'aristocràcia rural (burgesia rural). El pes de la burgesia industrial va ser molt gran i es concentrava a Barcelona, el Maresme i la zona d'Igualada. Van ser els protagonistes de la

Revolució Industrial a Catalunya, impulsant la creació d'empreses, la formació tècnica i la innovació tecnològica.

Existia també una classe mitjana urbana que es trobava entre els poderosos i els assalariats i que encara que no tinguessin la riquesa ni el poder ni la influència de la burgesia, sí que compartien els seus valors i aspiraven al seu estil de vida i d'oci.

Com a possibles clients del balneari també podrien ser els menestrals, ja que eren una mena de petita burgesia, formada per artesans i comerciants que basaven la seva riquesa en el treball i l'estalvi.

El pes dels diners de la nova burgesia catalana i les ganes de fer-ho visible per tota la societat, va impulsar una sèrie d'hàbits nous, com ara: l'augment de l'educació secundària i primària, l'expansió de la premsa, les tertúlies polítiques o literàries, els locals d'espectacles i el costum de l'estiueig. Aquest últim hàbit és el que m'afecta en el treball. No obstant això, molts d'aquests canvis no van arribar a les zones rurals, on la gent continuava amb la vida familiar, les festes religioses i les diversions populars.

És durant el segle XIX, quan a través de la Renaixença (moviment cultural que reivindica l'ús públic i literari de la llengua catalana), apareixen revistes i publicacions en defensa de la llengua i a favor de recuperar les tradicions pròpies. En aquest tipus de publicacions és on he trobat publicitat de Les Banyeres de Mirambell, tal com explico en l'apartat 5.2 del treball.

El professor d'història de l'institut em va explicar que en l'àmbit polític, entre els anys 1850 i 1930, trobem la restauració borbònica amb el regnat d'Alfons XIII (1902-1931), rei que intervé molt en la política del país (es podia negar a nomenar un primer ministre si no el creia convenient), cosa que actualment un rei no pot decidir. Anys més tard, cap al 1904, van aparèixer revolucions durant el regnat d'aquest rei. Durant la Primera Guerra Mundial (1914-1918), hi ha un període d'estabilitat econòmica, ja que Espanya no hi participa i es beneficia de la pobresa dels altres països, però només acabar la guerra, la crisi que pateix Espanya és molt forta.

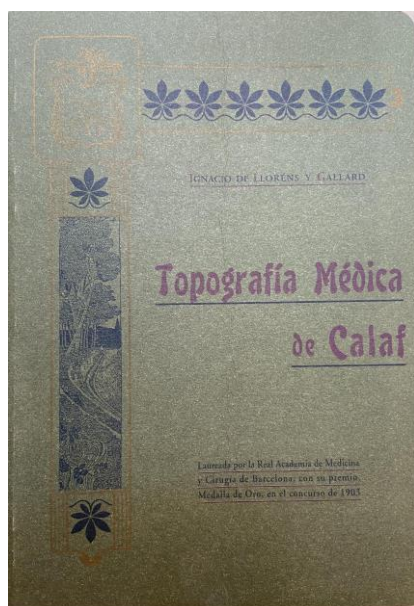

4. Anàlisi demogràfica de la societat calafina de finals s.XIX- principis XX

L'any 1903 es va publicar la Topografia Mèdica de Calaf, del doctor Ignacio de Llorens y Gallard, en la qual es feia un estudi estadístic-demogràfic de la població de Calaf de l'època.

El treball va merèixer un premi de la Real Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona, el 1904.

Les topografies són descripcions de les característiques generals d'una població, sota la mirada d'un metge. Crec que ajuda a entendre com vivia la gent del Calaf de l'època i gràcies a aquest estudi he arribat a la conclusió que demogràficament no hi havia prou gent a Calaf perquè el balneari tingués èxit i he pogut comprovar que el nivell de vida dels habitants de Calaf era molt pobre.

Figura 20. Portada del llibre Topografia Mèdica de Calaf

Font: Biblioteca de Calaf

En l'estudi es veu clar que les condicions de salut de les persones eren molt precàries, ja que la vila no tenia cap riu ni cap pou per disposar de suficient aigua potable, o per higiene. Només disposaven de l'aigua de la pluja.

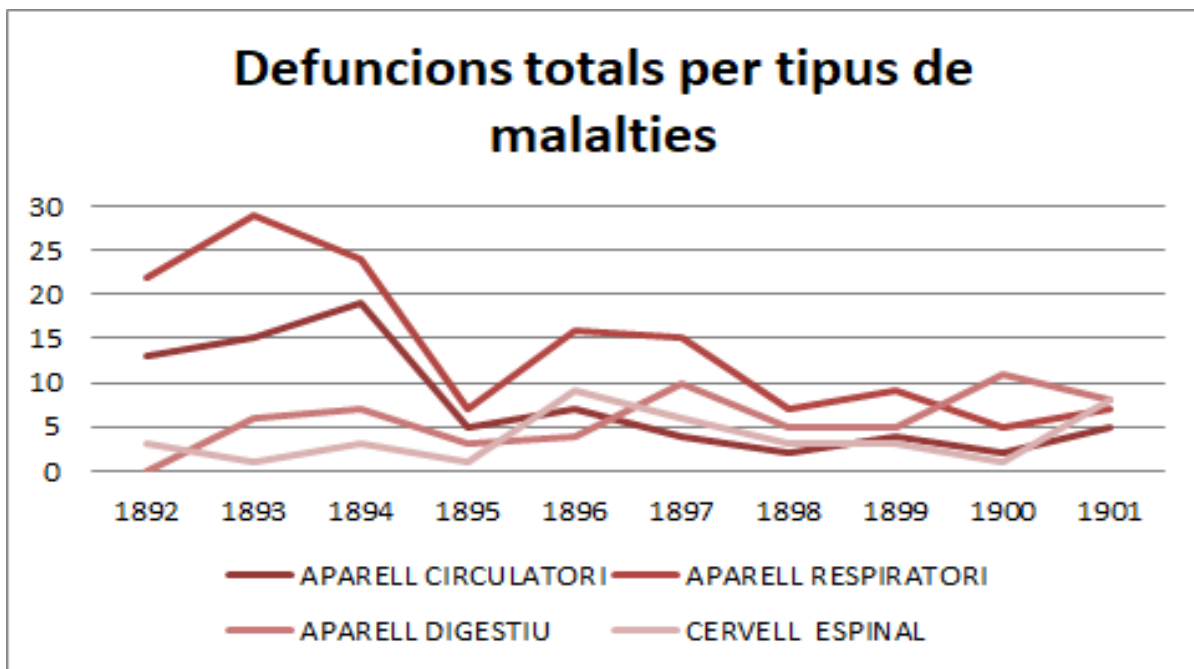
També explica que l'aspecte de les cases era pobre, les façanes estaven arrebossades amb calç i sorra i quan gelava, aquesta sorra es desprenia de la façana. Els tancaments de les cases eren molts dolents i això provocava que passessin fred i la població sovint patia bronquitis i pulmonies.

La majoria de cases eren estretes i fondes, la qual cosa significava que el sol no hi entrava gaire. El terra de les cases tenia molta humitat, de la mateixa manera que el celler, la cisterna i el corral, considerats com a viviers de bacteris i microbis patògens. El llibre cita: *de lo expuesto se desprende que las viviendas, en general reúnen pésimas condiciones higiénicas y algunas de ellas más parecen corrales que viviendas humanas.*

El Doctor Llorens inclou una estadística anual de les **defuncions desglossades per malalties i per sexes**, de la qual n'he extret un resum amb l'objectiu de saber de què patia la població de l'època i veure si el balneari hauria pogut ajudar-los en les seves malalties.

	APARELL CIRCULATORI		APARELL RESPIRATORI		APARELL DIGESTIU		CERVELL ESPINAL	
	H	D	H	D	H	D	H	D
1892	5	8	10	12	0	0	3	0
1893	8	7	10	19	3	3	1	0
1894	8	11	15	9	4	3	2	1
1895	4	1	4	3	1	2	1	0
1896	5	2	10	6	1	3	7	2
1897	1	3	8	7	5	5	4	2
1898	1	1	4	3	2	3	3	0
1899	2	2	8	1	2	3	2	1
1900	1	1	5	0	7	4	1	0
1901	4	1	7	0	3	5	7	1
TOTALS	39	37	81	60	28	31	31	7

En 10 anys van morir 379 persones, el 37% d'elles per malalties a l'aparell respiratori, la qual cosa crec que és coherent amb les condicions de penositat que vivien (treball a les mines, tancaments deficients a les cases, poca higiene...).

He cregut interessant comparar la taxa de mortalitat⁵ de l'època amb l'actual i he agafat les dades del llibre Topografia Medica de Calaf i les he comparat amb les de l'Idescat dels últims 10 anys (2010-2019).

El resum és :

	1892-1901	2010-2019
Mitjana defuncions	37,9	30,1
Mitjana del cens de població	1.396,9	3.505,9
Taxa mortalitat	27,13	8,59
Interpretació de la taxa	Es morien 27 persones per cada 1000 habitants	Es moren 8 persones per cada 1000 habitants

⁵ La **taxa de mortalitat** és una taxa utilitzada en demografia per indicar el nombre de defuncions d'una població concreta per cada mil habitants, durant un període concret de temps, generalment un any. Es calcula: Taxa de mortalitat = (Defuncions / Població total) * 1000

Durant els anys que analitza el Dr. Llorens el balneari estava en funcionament i atenent clients. En concret el Dr. Llorens menciona explícitament “La Puda de Calaf” i adverteix que la qualitat d’aquestes aigües no és massa bona, ja que es veuen modificades amb facilitat per l’aigua de la pluja.

Amb paraules del Dr. Llorens, l’establiment era molt modest, però era adequat per tractar malalties com l’artritis, constipats crònics o les de l’aparell urinari i digestiu. Diu de manera explícita que estan contraindicades en casos de tuberculosi, malalties del cor i inflamacions agudes.

Existeix un anuari/agenda anomenat Anuari Riera a l’hemeroteca digital de la Biblioteca Nacional d’Espanya, que és una foto fixa de l’activitat econòmica, professional, artesanal i cultural dels diferents pobles de Catalunya. En aquest document he pogut observar quins eren els principals negocis que hi havia a Calaf en l’època. N’adjunto una fotografia.

<p>Calaf Villa de 1.375 habitantes. Distia de la cabera del partido 25 kilómetros. Tiene estación en la línea de Barcelona á Zaragoza por Lérida (kilómetros 100). Está situada en una amplia meseta (la Segarra) y el terreno es de secano; hay caminos, aunque medianos, á Igualada, Mauresa, Cervera, Cardona y Solsona y carretera que se dirige á la Seo de Urgel. Las producciones son: granos, algunas legumbres, frutas y vino. Se han registrado en el término numerosas minas de lignito y otras de carbón en explotación; tiene además aguas sulfúricas medicinales, conocidas con el nombre de la Puda de Calaf. Existen vestigios árabes y un castillo de la época de los romanos; desempeñó Calaf papel importante en las guerras de Sucesión y de la Independencia. Celebra fiesta mayor el domingo anterior al día 8 de Septiembre y la feria el mismo día 8, celebrando además mercado todos los martes y sábados. (P., T. y A. C.)</p>					
<p>Elemento oficial Alcalde. — D. Juan Torra Solá. Secretario. — D. Antonio Closa. Jefe municipal. — Don Ramon Palá Borrás. Fiscal. — D. Ramon Forri Sisana. Secretario. — D. Cándido Closa. Economo Prior. — Don Antonio Rota Casals. Autoridad militar. — D. Sebastián Díaz, cabo de la Guardia civil.</p>	<p>Cafés Liadó (Juan) Rosell (V.ª de Felipe)</p> <p>Carbón (Comerciante en) Palá Borrás (Ramón)</p> <p>Carnes (Abastecedor de) Serviche, Solá y C.ª</p> <p>Carnicerías Calderer (Juan) Calderer (Simón) Roca (Francisco) Servitja (José)</p> <p>Carpinterías Ferrer (Victor) Giralt (José) Gubianés (José)</p> <p>Carros (Const.ª de) Piñol (Jaime) Rius (Francisco)</p> <p>Cemento (Fab. de) Anguera (José)</p> <p>Cerrajerías Gregori (Mariano) Riera (Juan)</p> <p>Comunidad religiosa HH. Carmelitas</p> <p>Confitería Feu (Ramón)</p> <p>Cubero tonelero Cinca (Ramón)</p> <p>Escuelas municipales Para niñas — Ademá (Dolores) Para niños — Puig y Cherta (José)</p> <p>Estanco Muns (Miguel)</p> <p>Farmacías Capdevilla (José A.) Susanna (Ramón)</p>	<p>Fonda Rosell (V.ª de Felipe)</p> <p>Guarnicionero Muns (Miguel)</p> <p>Harinas (Almac. de) Boner (Miguel) Servitje y Forri</p> <p>Harinas (Fab. de) Anguera (José)</p> <p>Herrerías Miquel (José) Serrat (Martín)</p> <p>Hierro (Almac. de) Muns y C.ª (Jaime)</p> <p>Hojalatería Romá (Angel)</p> <p>Huéspedes (Casa de) Vila (Juan)</p> <p>Juguets (Com.ªs) Boser (Ramón) Castellá (Elvira) Feu Romá (Josefa)</p> <p>Maderas (Almac.) Palá Borrás (Ramón)</p> <p>Médicos Bertrán (Antonio) Vendrell (Luis)</p> <p>Mercerías Borá (Ignacio) Palá (Ramón)</p> <p>Mesones Crivillers (Juan) Oliva (Antonio)</p> <p>Minas (Comp.ª de) Unión Mineral</p> <p>Notario Parés (Sebastián)</p> <p>Panaderías Ferrer Carulla (José) Ferrer (Victor) Freixa (Jaime) Garcia (Ramón)</p>	<p>Pollería (Com.ªs de) Crivillers (Juan) Miralles (Felipe)</p> <p>Posadas Oliva (Antonio) Vila (Juan)</p> <p>Quincallerías Boser (Antonio) Castellá (Elvira) Sarda (Vda. de)</p> <p>Sastrerías Bose (Ramón) Oliva (Jaime) Riera (Juan)</p> <p>Semillas (Com.ªs de) Bose (Francisco) Boser (Miguel) Servitje y Forri</p> <p>Servicio de carruajes A la Seo de Urgel, pasando por Pons y Orgallá, á las 2, y á las 9 P. L.; precio 6 pesetas asiento.</p> <p>Sociedades Circulo protecto-creativo Unión Calafinense</p> <p>Tabernas Guviases (Isidro) Liadó Tajer (Juan) Rosell (Felipe)</p> <p>Tejidos (Com.ªs de) Boser (Ramón) Palá Borrás (Ramón) Ponsá (Jacinto) Torras (Francisco)</p> <p>Tejidos de cañamo (Fabrica de) Giral (Hermanos)</p> <p>Tejidos de seda (Fabrica de) Vidal (Hermanos)</p> <p>Tinajas (Hornos de) Bacardid (Andrés) Cortadellas (Domg.) Servitja (José)</p>	<p>Vinos (Cosecheros) (Los más importantes) Boneu (Vda. de J.) Casellas (Luis) Closa Closa (Ant.ª) Creses (Antonia) Ferrer (José) Forri (Ramón) Forri (Jaime) Gassó (Francisco) Giralt Font (José) Orsells (Ramón) Grau (Fernando) Ila Gatells (Ant.ª) Marcell Joaquín) Mon (Rosendo) Palá Borrás (Ramón) Sala (Ramón) Servitje (José) Susana (Ramón) Torra Solá (Juan)</p> <p>Zapaterías Esquius (Melchor) Martí (José) Torra (Melchor) Vila (Juan)</p> <p>Proprietarios (Los más importantes) Anguera (José) Boner (Joaquín) Boner (Antonio) Boner Rovira (José) Calderer (Juan) Carrer (Jaime) Casellas (Luis) Creus (Antonia) Estany (Juan) Forri (Jaime) Forri (Ramón) Freixa (Jaime) Graells (Ramón) Grau (Fernando) Ila (Antonio) Malet (Buenavent.ª) Masol (V.ª de Salv.) Meura (Francisco) Mon (Rosendo) Obradó (Ramón) Palá Borrás (Ramón) Recasens (Ramón) Rivalta (V.ª de José) Sala (Ramón) Servitje (José) Sostres (José) Sdad. Unión Minera Susana (Ramón) Torra Solá (Juan)</p>	

Figura 21. Anuari Riera

5. Estudi i recreació de l'establiment "Les Banyeres" de Mirambell (1852-19??)

Aquest apartat ha sigut especialment difícil, ja que m'ha suposat investigar un edifici que ja no existeix, del qual a l'Ajuntament, el registre de la propietat, el registre mercantil... hi ha molt poca informació i amb la investigació a través dels testimonis que en poguessin recordar alguna cosa, hi ha un nombre molt reduït de persones que m'han pogut aportar informació.

He dividit la meua recerca sobre les Banyeres en:

- 1- el balneari des de la seva localització física i la constància que hi havia de la seva existència amb fotografies de l'època,
- 2- les diferents publicacions de l'època que feien publicitat del balneari,
- 3- les entrevistes a diferents persones que recordessin informació sobre ell
- 4- la inclusió de les últimes fotografies de les runes abans de ser soterrat.

5.1. Ubicació i edifici

En aquest subapartat explicaré la localització física del balneari i les fotografies de l'època que he trobat que confirmen l'existència del balneari.

L'anomenada Puda de Calaf o "Les Banyeres" de Mirambell estaven situades al terme municipal de Calonge de Segarra, les coordenades extretes de l'Institut Cartogràfic de Catalunya eren:

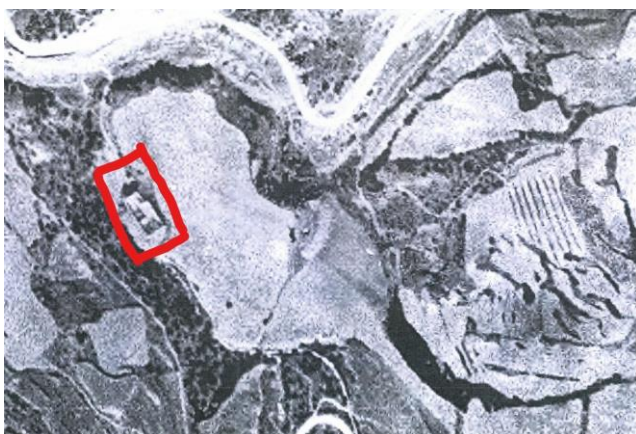
	Easting	Northing	H **
UTM31N - ETRS89	374157.3	4621519.1	622
Geogràfica - ETRS89 *	1.486755	41.735526	622

Va iniciar la seva activitat el 1852 i no he trobat data de tancament, però per les diferents publicacions de l'època sembla que a partir de 1905 ja no es troba publicitat i els diferents testimonis orals i documentals també permeten establir que l'any 1924 ja s'utilitzava només com a habitatge i la part destinada a banyeres ja no estava en funcionament, ho explico amb més detall a l'apartat 5.3.

També cal pensar que es van popularitzar els beneficis de l'aigua de mar i es van començar a construir balnearis al litoral i per tant la competència dels banys de mar i els avanços de la medicina van afectar els balnearis de muntanya, ja que les costes es van convertir en llocs per fer turisme de salut.

El Jordi Nadal Feliu, historiador i professor d'història, fill d'Aleny, em va confirmar que existeix registre econòmic de l'activitat del balneari i que ell ho va trobar en unes notes que va prendre a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de les Contribucions de Calonge. Va trobar que el 1851 a Mirambell, la Sociedad Minera pagava contribució rústica i urbana, o sigui per terra i casa o edificis per un valor de 704 rals. En canvi en la Contribució de 1862 també apareix la mateixa valoració de 704 rals, però s'especificava que 104 rals eren per 0'2 jornals de terra i els 600 rals restants per uns banys. El Jordi em va explicar que aquesta valoració per edificis és molt elevada, ja que a Calonge les cases més riques estaven valorades al voltant dels 200 rals i no hi havia cap casa amb corrals i altres edificis que arribés als 300 rals.

Les úniques fotografies que he pogut trobar de l'època ha sigut a l'Institut Geològic Miner de España, on es pot veure la façana de l'edifici, a l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya que permet obtenir ortofotos de diferents anys per veure'n l'evolució i a l'Arxiu Municipal de Calaf.

Font: Vissir ICC. Any 1946

Font: Vissir ICC. Any 1956

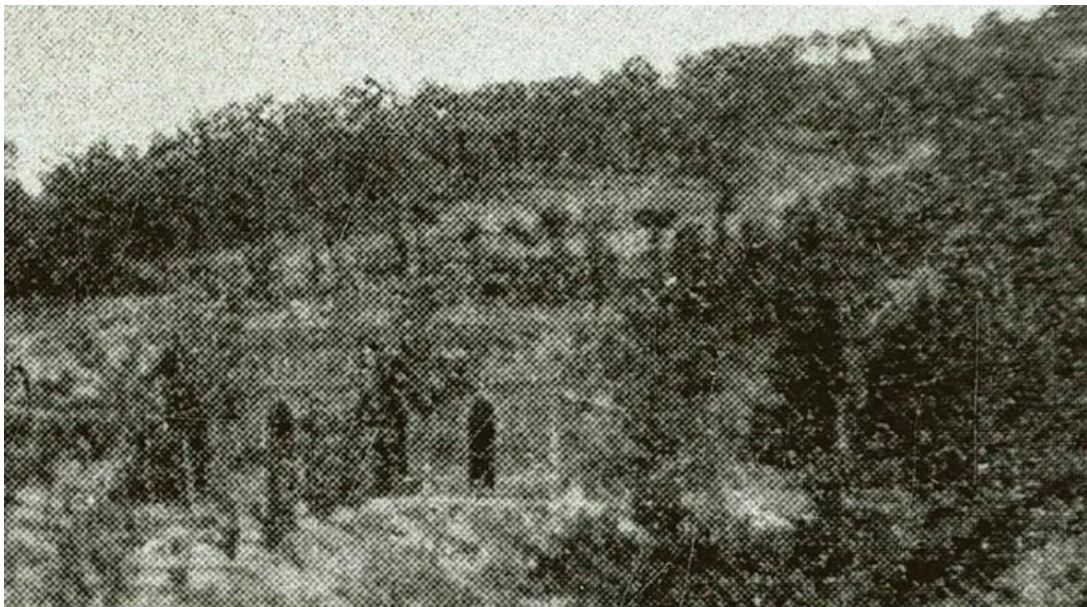
Font: Vissir ICCC. Any 1995

Font: Vissir ICCC. Any 2014

Es pot anar veient com s'aprecia l'estat de ruïna de l'edifici amb el pas del temps i a l'última foto, amb la construcció de L'Eix Transversal va quedar soterrat.

A l'arxiu municipal de Calaf hi consta la següent fotografia on es veu el balneari de lluny i amb no massa qualitat:

Figura 22: Vista de Les Banyeres de Mirambell

Font: Arxiu Municipal de Calaf

5.2. Publicacions on es mencionava l'establiment

L'existència i activitat de Les Banyeres de Mirambell també es veu afirmada per la publicitat que n'he trobat als diferents diaris de l'època i altres publicacions. N'he fet un recull:

El Ancora era un diari religiós-social, econòmic-administratiu, literari, mercantil, de notícies i avisos. Va aparèixer l'1 de gener de 1850 fomentat des del catolicisme tradicional per combatre la difusió de les noves idees polítiques i socials.

Ja s'hi pot veure un anunci de les aigües minerals de Mirambell on s'explica els beneficis d'aquestes aigües recomanades pel professor Sebastià Canaves i també diferents botigues de Barcelona on es poden trobar, com per exemple al Carrer Petritxol nº 6 a la lleteria de Salvador Sellent o al carrer del Rech nº 9 a la botiga de Francisco Fitó xocolater, entre d'altres. Fa suposar que l'aigua era embotellada i portada a Barcelona per la seva venda.

Núm. 589 MARTES 12 DE AGOSTO DE 1851 673

EL ANCORÀ.

10 Rs. al mes
en Barcelona, pasado à domicilio
Un número suelto 6 cuartos.

45 Rs. 3 meses
fuera de Barcelona, por el correo.
Por la diligencia 50 rs. vs.

DIARIO
RELIGIOSO-SOCIAL, ECONOMICO-ADMINISTRATIVO, LITERARIO, MERCANTIL, DE NOTICIAS Y AVISOS.

SANTOS DE HOY. — Sta. Clara virgen y fundadora.
SANTOS DE MAÑANA. — Stos. Casiano obispo é Hipólito mártires.

CUARENTA HORAS. — Empezan en la iglesia del Sto. Cristo de la Agonía, en los Aragonizos, se descubre à las seis de la mañana y se reserva à las siete y media de la tarde. — MAÑANA continuan en la misma iglesia.

VISITA DE LA CORTE DE MARIA. — Ntra. Sra. del Pilar, en la iglesia de S. Jaime.

ROGATIVA. — En el templo antiguo de S. Miguel.

CON LAS LICENCIAS SECRERARIAS.

Censureros eclesiásticos: Rdo. Dr. D. José Páez. — Rdo. D. Francisco de Paula Moliner.

NOTA DIPLOMÁTICA PRIVADA
QUE SE ATRIBUYE Á LA CORTE DE ROMA.

Toda la prensa de Europa se ha ocupado de una nota que un periódico que sale à luz en Londres en lengua francesa con el título de **EL PILOTO** ha publicado, asegurando haber sido dirigida con el carácter de confidencial por el cardenal Antonelli à la corte de Viena.

Ignorando nosotros la autenticidad de este documento que fué desmentido desde luego y simultáneamente por el **Observador romano**, órgano del gobierno pontificio, y por la **Cassida de Viena**, creímos prudente no ocuparnos de él.

TOMO VII.

685 EL ANCORÀ.

Deuda negociable al 5 p. % à 7 1/2.
Vales no consolidados, à 7 1/2.
Cuponos no capitalizables, à 8 1/2.
Deuda sin interés à 6 1/2.
Billetes del empréstito de 100 millones de 1848, à 7.
4.º Mayo, à 95.
Acciones del Banco de San Fernando, à 101 p.
después de bolsa.

A las tres: 3 p. % à 28 1/2 p.
El 4 p. % con cuatro cupones à 15 1/2.
El 5 p. % à 17 1/2 d. coupon corriente.
Id. 4 cupones vencidos à 18 1/2 p.
Deuda à 6 1/2 d. 6 1/2 p., cupones à 8 1/2 p.
CAMBIOS.

Londres à noventa días por un peso fls. 51.
— París à 8 días por un peso fls. 37 p.
— Barcelona por día, daño pap.

Bolsa de París del 7 de agosto.
El 5 p. % 96 f. — à 1/2 p. % 83 f. — 3 p. % 57 f.
45 c. — Acciones del Banco, 2185.
El 8 1/2 p. % español exterior 38. — El 3 p. % id. interior 45 1/2. — Deuda pasiva española 5 1/2.
Los negocios no han estado hoy mas animados que ayer, sin embargo los fondos públicos continúan muy sostenidos. Los descuentos que han vuelto à aparecer contribuyen à esta firmeza. Se han descontado 15.000 fr. del 5 p. % — Los fondos de España que estaban ofrecidos estos días, han cobrado alguna firmeza por no haberse confirmado las alarmantes noticias de Cuba recibidas por la vía de Inglaterra.

Bolsa de Londres del 6 de agosto.
Consolidados 96 1/2. — Esp.: deuda activa, 20 1/2.
— Id. pasiva 6 — 3 p. % esp. exterior 38.

AVISOS.

MR. GADRAT
profesor graduado de la universidad de Francia.

90 lecciones de su método fácil bastan para hablar y escribir bien el francés — Con el objeto de elegir una estación del año mas oportuna para el estudio, quedan retardadas las lecciones de agosto hasta el día 1.º de setiembre; avisando Mr. Gadrat, que como no puede ausentarse mucho de Francia, permanecerà en Barcelona el tiempo necesario para un solo curso y que únicamente se encargará de las lecciones inscritas en uno de los tres puntos siguientes: Despacho de D. Magin Porta, abogado calle de Cordós, n.º 11. — Cordonería de artículos militares de D. Bernardo Casells, Escudellers, n.º 37. — Librería de D. Joaquín Verdagué, Rambla frente al Liceo.

AGÜAS MINERALES
hidro-sulfuro-salinas del término de Mirambell à un cuarto de hora de la villa de Calaf en el partido de Igualada.

Estas aguas que por cierto merecen ser tenidas en concepto de superiores entre las de su clase por sus admirables efectos que de ellas se han experimentado y siguen experimentándose cada día mas y mas comprobadas por una multitud de observaciones recogidas de entre los muchos enfermos que las han tomado y de otros que siguen tomándolas

en el día son dignas por lo mismo de permitirse el llamar hacia las mismas la atención del público y en particular de los señores facultativos, à fin de época la mas propia para hacer uso de las aguas minerales, puedan aprovecharse de las benéficas propiedades que los médicos un agéncia tan preciosa, que aquellos à quienes sea conveniente por la fealdad de sus males.

Por la naturaleza química de los principios que mineralizan dichas aguas, y que minuciosamente se expresa en la memoria química-médica que sobre las mismas ha escrito el acreditado profesor de medicina y cirugía D. Sebastian Canaves y Gumbert, son las mas à propósito para combatir la mayor parte de las enfermedades cutáneas y en particular todas las variedades del herpes; las del sistema linfático; una multitud de afecciones crónicas de vias; otras (aunque en corto número, tambien crónicas del pecho) y ciertas nieciras antiguas y rebeldes, cuya relacion especial creemos debe atribuirse aqui por no dar lugar à una mala inteligencia por parte de algunos enfermos, à quienes podria serles cuando menos perjudicial, y por desobediencia ser indiferente, puesto que no deben estos tomar aguas sin consultarlas antes à sus médicos.

Basta pues y concluyamos manifestando al público como en el lugar del manantial, se hallan establecidos ya algunos baños à fin de que al uso interio de dichas aguas minero-medicinales, puedan aplicarse el esterno aquehales à quienes convenga y que mediante una muy módica retribucion, puedan hablar mas facilmente la deseada curacion de sus dolencias.

Se expenden en esta ciudad en los puntos siguientes: calle del conde del Asalto, tienda de Pablo España, n.º 41; calle del Hospital y casas llamadas de San Lázaro, tienda del herbolario José Castells, número 100; calle de Petritxol, lechería de Salvador Sellent, n.º 6; calle de la Plateria, tienda de José Muñoz, n.º 19; calle del Rech, tienda de Francisco Fito, chocolatero, n.º 9; y en la calle mas baja de S. Pedro, tienda del herbolario Antonio Torres, número 23.

VENTA DE UN BQUE.—SE HALLA EN ESTE puerto para ser enajenada à toda venta, la fragata española FEDERICO, de 888 toneladas. Las personas à las cuales convenga la adquisicion de este buque, podrán tratarla con la Sra. Viuda de D. Juan Moré y Olier, del comercio de esta plaza.

A VOLUNTAD DE SU DUEÑO SE VENDE UNA CASA en esta ciudad y calle llamada de Plazadera, que contiene sobre siete mil palmos terreno: informará de su venta Ramon Garriga y Malheu, calle de Cambios viejos n.º 14.

MAGNESIA EFERVESCENTE.
Contra la cruzada de estómago, la indigestion, debilidad de nervios, gota y mal de piedra. Es el remedio mas inocente contra el estreñimiento habitual de vientre. Precio 14 rs. bote.

Bolica Universal, propia de Borrell hermanos, calle del Conde del Asalto, esquina à la de San Ramon.

RELACION DE LA INVENCIÓN DE LAS RELIQUIAS de Santa Clara, en la ciudad de Asís el día 30 de agosto de 1830. Véndese à 12 cuartos en la imprenta de los Herederos de la Viuda Pla, calle de Colón.

S. N. J. PONS.—Imprenta de Pons y C.ª calle de Copons, n.º 2.

Figura 23. Diari El Ancora de 12 d'agost de 1851

Diario de Lérida, dimecres 24 d'Agost del 1892. El Diari de Lleida també es va fer ressò de La Puda de Calaf.

Figura 24. Diario de Lérida del 24 d'Agost de 1892

Catalunya Artística va ser una revista catalana que es publicà entre juny de 1900 i abril de 1905. La revista estava escrita en català i era de temàtica literària i artística. Estava centrada principalment en el teatre i la poesia, però també mostrava interès per altres arts com la pintura, l'escultura o la música, i tenia una ideologia clarament catalanista i patriòtica.

El número 3 d'aquesta revista va dedicar un apartat a "La Puda de Calaf". A continuació, adjunto una imatge de la revista.

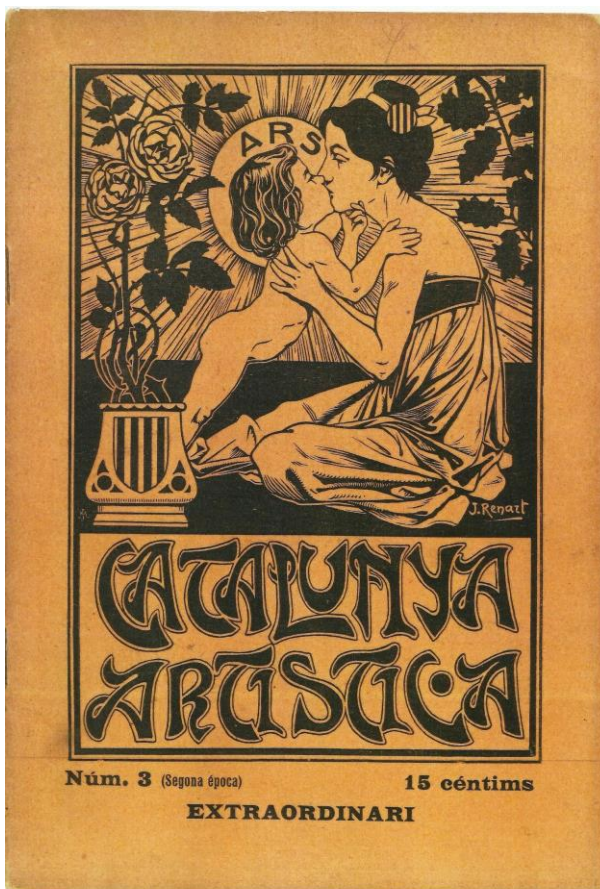

Figura 25. Portada de l'exemplar de "Catalunya artística" i article sobre "La Puda de Calaf"

Full Parroquial de 29/07/2001. Mossèn Pere Fradera va escriure en aquest full parroquial de Calaf una ressenya sobre Les Banyeres de Mirambell.

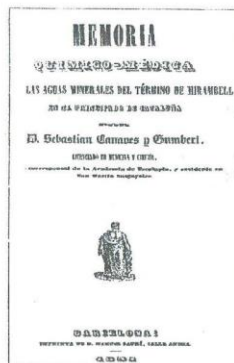
Tal com ell mateix explica, la informació va ser extreta dels documents escrits per Mossèn Mirambell i Mossèn Montfort, rectors de la parròquia de Sant Martí de Sesgueioles.

CURIOSITATS COMARCALS: LES «BANYERES» DE MIRAMBELL

La parròquia de Sant Martí de Sesgueioles, gràcies al treball de dos dels seus rectors, Mn. Mirambell i Mn. Montfort (aquest natural de Calaf), que visqueren en els segles XVIII i XIX, té un arxiu molt complet i ben conservat. Més d'una vegada en aquestes pàgines n'hem fet citacions donant a conèixer així part de la nostra història comarcal.

Avui aportem una altra d'aquestes curiositats que es troba recollida per Mn. Domingo Montfort. Es tracta de la importància que tingueren a mitjan segle XIX unes aigües medicinals en el terme de Mirambell. Molts deuen recordar o havien vist mig en runes la casa de «Les Banyeres» que fins al pas de l'Eix Transversal havia existit en aquell terme. És d'allí, doncs, que fa referència l'escrit de Mn. Montfort i el fullletó explicatiu que hi ajunta.

En Mirambell, a tres quarts de hora de esta població de 'S. Martí se treballa, de alguns anys a esta part, en unas Minas de Carbó de Pedra. Lo Metge de esta y altres personas repararen en un Manantial de ayguas vivas contigut dins un Pou molt abundant, y haventlas analisat, conceptuaren que serian medicinals, com en efecte ho son, segons ho demostra dit Metge D. Sebastia Canaves i Gumbert en la memoria que se acompanya impresa en Barcelona, imprenta de D. Manuel Sauri 1851. Estas ayguas en 1851 han provat a molts malalts, y se espera provaran millor en avant. En 1852 se ha fet un establiment ab 18 banyeras, y han concorregut a pendrer banys y veurer aygua de quatre a cinchentas personas.

En aquesta «Memòria» a la qual es refereix Mn. Montfort i de la qual reproduïm la portada, s'hi fa una descripció detallada de les qualitats d'aquesta aigua.

Es tracta d'un fullletó de 8 pàgines, escrit en castellà, i en fem un petit resum:

Aquest metge de Sant Martí, Dr. Canaves, comença fent un gran elogi de les aigües minerals com a solució de no poques malalties.

Després explica amb tots els detalls on estan situats aquests pous en el terme de Mirambell i diu: *A la distància com de mig quart d' hora de l'Església parroquial, en una petita esplanada situada al més fons del pla descendent que forma el terreny, es troben dos pous d'aigua minero-medicinal pertanyents a la classe de les hidro-sulfuro-salines fredes, de les quals el pou primerament descobert es troba dins d'un edifici propi dels S.S. que componen la Societat minero-carbonífica Aurora, presentant la distància de 20 vares des de la superfície de la terra a la de l'aigua; i l'altre es troba a l'exterior darrera de l'edifici presentant l'aigua a nivell de terra.*

Aquestes aigües foren descobertes l'any 1847, explicant també la quantitat d'aigua que es trobà en aquell lloc i adonant-se del gust i l'olor de l'aigua va córrer la veu que s'havia trobat aigua de la Puda.

Després fa la descripció exterior de l'aigua i aporta una sèrie de proves i experiments fets, describint-ne els efectes terapèutics. L'aigua en qüestió resulta que era bona per a la digestió i per tota una sèrie d'enfermetats que se'n podien derivar, a més de curar moltes altres coses.

Acaba fent una descripció dels entorns del lloc, el seu clima i les seves carreteres.

Sembla, però, que aquest «boom turístic-medicinal» no va tenir massa anys de vida, veient-ne els resultats, tant els actuals com els del record de les persones que visqueren en aquests llocs.

Figura 26 . Full parroquial de Calaf, 29 de Juliol del 2001

Distrito de Cervera 1890-1892.

El 1890, en plena Restauració, s'imprimeix El Eco de Cervera, aquest periòdic es declara "lliure i independent de qualsevol partit polític i consagrat als seus ideals". El Eco de Cervera va durar un any, i el va succeir El Distrito de Cervera. El Distrito de Cervera va desaparèixer el 1892.

4 EL DISTRITO DE CERVERA.

<p>provincia de Lérida, por su presupuesto de contrata de 145.653 pesetas 7 céntimos.</p> <p>La subasta se celebrará en los términos prevenidos por la instrucción de 11 de Septiembre de 1886 en Madrid ante la Dirección general de Obras públicas, situada en el local del Ministerio de Fomento; hallándose de manifiesto, para conocimiento del público el presupuesto, condiciones y planos correspondiente, en dicho Ministerio y en el Gobierno civil de la provincia de Lérida.</p> <p>Se admitirán proposiciones en el Negociado correspondiente del Ministerio de Fomento, en las horas hábiles de oficina, desde el día de la fecha hasta el 7 de Septiembre próximo y en las Secciones de Fomento de todos los Gobiernos civiles de la Península, en los mismos días y horas.</p> <p>Las proposiciones se presentarán en pliegos cerrados, en papel sellado de la clase 11.ª, arreglándose al adjunto modelo. y la cantidad que ha de consignarse previamente como garantía para tomar parte en la subasta será de 7.300 pesetas en metálico ó en efectos de la deuda pública al tipo que les está asignado por las respectivas disposiciones vigentes debiendo acompañarse á cada pliego el documento que acredite haber realizado el depósito del modo que previene la referida instrucción.</p>	<p>En el caso de que resulten dos ó mas proposiciones iguales se procederá en el acto á un sorteo entre las mismas.</p> <p>Madrid 10 de Julio de 1891.—El Director general, <i>M. Catalina</i>.</p> <p style="text-align: center;">Modelo de proposicion.</p> <p>D. N. N., vecino de..., según cédula personal num..., enterado del anuncio publicado con fecha 10 de Julio último y de las condiciones y requisitos que se exigen para la adjudicación en pública subasta de las obras del trozo 1.º de la seccion de Cervera á Guisona, en la carretera de Cervera á Pons, provincia de Lérida, se comprometo á tomar á su cargo la construcción de las mismas, con estricta sujecion á los expresados requisitos y condiciones, por la cantidad de ...</p> <p>(Aquí la proposicion que se haga, admitiendo ó mejorando lisa y llanamente el tipo fijado; pero advirtiendo que será desechada toda proposicion en que no se exprese determinadamente la cantidad en pesetas y céntimos, escrita en letra, por la que se compromete el proponente á la ejecucion de las obras, así como toda aquella en que se añada alguna cláusula.)</p> <p style="text-align: right;">Fecha y firma del proponente.)</p>	<p style="text-align: center;">Telegramas de la prensa de Lérida.</p> <p style="text-align: center;">MADRID</p> <p style="text-align: right;">25.—2 30-m.</p> <p>Los telegramas y noticias que se reciben de Portugal son graves y anuncian que cada vez se complica la situación y se temen acontecimientos próximos.—Q.</p> <p style="text-align: right;">25.—2 10-m.</p> <p>Han quedado disueltos los Comités conservadores de Logroño.</p> <p>Continúa la huelga en Alcoy, siendo causa de una gran perturbación y alarma.</p> <p style="text-align: right;">25.—3 40 m.</p> <p>Los hortelanos de Almería se resisten á concurrir al mercado, quejosos por la subida de los impuestos municipales.</p> <p>Los labradores amotinados en Sagunto cedieron en su actitud después que el Gobernador arregló la cuestión de riego.</p> <p style="text-align: right;">LÉRIDA.—IMP. DE J. SOL.—1891.</p>
---	---	---

SECCION DE ANUNCIOS.

CONFECCIONES Y NOVEDADES
DE LA
Vda. DE BEUNO SANPERE

60 MAYOR 60
CERVERA.

participa á su numerosa clientela que acaba de recibir las últimas **Novedades** para la estación de **Verano**.

Lanas de todas clases.	desde 5 rls.	cana.
Tapetes yute.	" 8 "	uno.
Servilletas.	" 12 "	docena.
Cutis para cortinas.	" 40 "	cana.
Cortinajes cruzé.	" 12 "	uno.
Corsés de todas clases.	" 3 "	"
Tejidos mascotas.	" 3 "	cana.
" camisa.	" 3 "	"
Lienzos.	" 3 "	"
Corbatas.	" 2 "	una.

y otros varios artículos como son Brillanté, Vichis, Rasos, Cretonas, Percales, Merinos, Lanas labradas, Adornos, Velos, Mantones, Madapolanas, Ruans, Damascos de lana y de algodón, Visillos, Géneros de punto.

Gran surtido en pañuelos de Seda, Lana suiza, Hilo y algodón y otros varios géneros.

60. MAYOR. 60.
(frente al callejón del Centro).

PUDA DE CALAF.

Queda á disposicion del público el establecimiento balneario **PUDA DE CALAF** antes conocido por "Aguas sulfúricas de Mirambell" debidamente reedificado con aumento de comodidades para las personas á quienes interesa el uso interno ó externo de tan famosas aguas.

Fuente de primera clase; servicio esmerado; precios infinitamente módicos.

Nada deja que desear á los más exigentes.

Abierto todo el año. Época de más concurrencia hasta el 15 Setiembre.

EN CERVERA HAY PARA VENDER UNA casa en la calle Mayor, núm. 24 (bis).—Dirigirse para informes á la Administración de este Periódico, 44 bajos.

CALLE MAYOR.

Fábrica de Licores
MOVIDA AL VAPOR.

Trafalgar, 68, Baria.—GINÉS ARGENTÍ.—Trafalgar, 68, Baria.

FÁBRICA EN S. MARTIN DE PROVENSALS

LICORES Y ANISADOS FINOS DEL PAÍS, VINOS GENEROSOS, JARABES Y GÉNEROS EXTRANJEROS GARANTIZANDO LAS MARCAS.

Único representante en España del Ron Negrita Harrión importado directamente de Jamaicaque.

ESPECIALIDADES DE LA CASA
ANIS DEL PIRINEO.

Carabanchel, Ojón, Escatron y Flor de Anís, Absenta y Vermout Torino de Marsella.

Para mejores informes en Cervera, dirigirse á D. FELIX PORTELLA, Virgenes 8 se las facilitará.

ANTIGUA Y ACREDITADA
BANDA-ORQUESTA

El Porvenir Cerverariense

DIRIGIDA POR JOSÉ M. ROSELL.

Gran repertorio de piezas bailables, de concierto y religiosas.

Para los ajustes dirigirse á él mismo, Combate 34, (panadería).

CERVERA.

LA CATALANA

ANTIGUA Y ACREDITADA COMPAÑIA
DE
SEGUROS CONTRA INCENDIOS
A PRIMA FIJA.

Agente en esta ciudad.
Fonda de **JUAN AYMURICH.**

LA CONSTANCIA
ACREDITADA ORQUESTA Y BANDA
DIRIGIDA POR
Franzisco Bonnach

La expresada tiene un variado y selecto repertorio de piezas religiosas, de concierto y de baile.

Para los ajustes á **JOSE CORBERA**, Mayor, 83.

CERVERA.
GRAN CARBONERIA
DE
RAMÓN BOYÉ
Calle Mayor 130.—CERVERA.

En dicho almacén encontrarán las personas que desean salirse de carbón de todas clases de buena calidad á precios sumamente económicos, como verán á continuac ón:

Pasa. Cts.

Carbón de encina superior la carga á 13 50
Id. de roble mezclado con encina id 10 50

También se expendirá por sacos á 3 pesetas cada uno, como lo expenden los carboneros forasteros en esta los cuales se pondrán al público para que los examine.

El carbón es todo de superior calidad, procedente de Torá y h y grandes existencias.

Leña astillada á peseta el quintal y tomando 19 quintales 9 pesetas.

Hay grandes existencias.

RETORNOS.

Coches del contratista de la Compañía de los Caminos de Hierro del Norte, D. ANTONIO GUELL. Los encontrarán los Bañistas en la Estación de Olesa, para dirigirse á los Baños de la Pads.

AGENCIA ARAGONESA.

Se transportan á Barcelona, Lérida y Tárrega, de domicilio á domicilio, muebles y toda clase de mercancías á precios sumamente baratos; la misma Agencia traslada géneros de todas clases por la ciudad.

CALLE MAYOR 127.—CERVERA.

Generalitat de Catalunya — El Distrito de Cervera (1890-1892), 25/7/1891, página 4

Figura 27. Full del Distrito de Cervera

Hemeroteca La Vanguardia

És el primer diari espanyol que va obrir el seu arxiu documental centenari de forma gratuïta a Internet. He trobat una nota en la qual explica que un professor hi va portar els seus alumnes de visita.

Notas regionales

Calaf.—Nos dicen de esta villa que el lunes los alumnos de la escuela particular que dirige nuestro amigo el profesor señor Jordana, hicieron una excursión á Puda de Calaf, á la que asistieron varios padres de los mismos, resultando una fiesta campestre agradable y provechosa.

Figura 28. Hemeroteca La Vanguardia 22/6/1899

El Diluvio 1858-1939

Diari en castellà, republicà i anticlerical, molt popular a Barcelona per les campanyes contra l'administració municipal i per la sistemàtica oposició a tot.

En l'edició del 14 de juliol de 1889 hi he trobat una menció a la jornada en què es va inaugurar el balneari de Mirambell. Segons menciona, va ser el dia 7 de juliol de 1889. No obstant en un document previ redactat per Mn Montfort situa la seva construcció l'any 1852, per tant entenc que la inauguració oficial es va fer uns anys més tard.

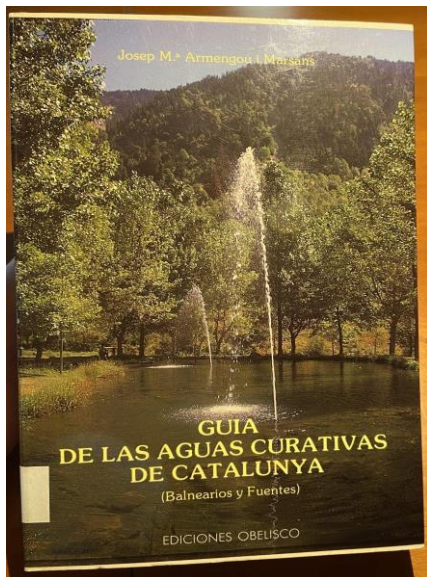
El pago de asignaciones de Cuba, Puerto-Rico y Filipinas tendrá lugar los días 15, 16 y 17 del actual, por la Caja del Depósito de Ultramar, de nueve á doce de la mañana.

El domingo último se inauguró en la villa de Calaf un establecimiento balneario de aguas sulfurosas, montado á la altura de los mas modernos de su clase.

Por disposicion del concejal inspector accidental del mercado don Eudaldo Puig, se mandó tirar ayer, por ser nocivos á la salud pública 60 kilos langostá y otros pescados.

Figura 29. El Diluvio 14/7/1889

Guia de las aguas curativas de Catalunya

Aquest llibre que es troba a la Biblioteca Nacional de Catalunya, fa un resum dels llocs on es podien trobar aigües sulfuroses de l'època i he triat exclusivament els propers al de Mirambell:

- A la comarca de l'Anoia: Boxadors.
- A la comarca del Bages: Font del Sofre a Bagà i La Puda de Monistrol de Montserrat.
- A la comarca de la Segarra: Mirambell i Ivorra de Cervera.

5.3. Testimonis orals de com era el balneari

Vaig intentar localitzar persones que haguessin sentit parlar del balneari d'una manera o altra i amb algunes d'elles vaig parlar per telèfon, ja que la COVID no permetia visitar-les, però amb d'altres vaig poder fer-ho físicament.

Moltes de les persones amb les quals vaig parlar no em van poder aportar res significatiu, i per aquest motiu no les he inclòs en el treball.

Explico a continuació només un resum de les converses mantingudes amb les persones que considero que em van ajudar a entendre millor com van evolucionar Les Banyeres. L'ordre en què ho explicaré no és l'ordre en què les vaig entrevistar, sinó d'acord amb els fets que em van explicar des del més antic al més actual.

Vull destacar que els entrevistats, a causa de l'edat que tenen, m'han explicat coses de l'època en la qual Les Banyeres com a balneari ja no funcionaven, sinó que l'edifici s'havia convertit en habitatge i del que un dia va ser el balneari ja només en quedaven restes.

Tothom em va mencionar a altres persones més grans que elles, i per tant actualment mortes, que havien conegut el balneari en funcionament.

Dia 4/2/2021 conversa amb Joan Bargués Tarrés. El vaig entrevistar perquè em van comentar que el seu pare havia tingut relació amb Les Banyeres. No vaig poder parlar amb el seu pare (91 anys) per la COVID, però ell va fer d'intermediari per telèfon. En resposta a la relació que havia tingut el seu pare amb el balneari, el Joan em va explicar que la seva besàvia i l'àvia treballaven a Les Banyeres de minyones del balneari quan estava en funcionament. Eren filles de Cal Vivenda de Calonge. Quan van tancar el balneari, la seva àvia va anar a Igualada a fer de minyona pels propietaris dels Ciments que era on treballava el seu avi.

Dia 2/4/2021 conversa amb Joan Caellas Fargas (83 anys). El Joan Caellas va néixer a la casa Agustina, una de les cases de Calonge de Segarra propera a Les Banyeres. Amb ell també vaig parlar-hi per telèfon, i em va explicar que recordava que quan tenia 13 o 14 anys anava a l'Escura (una altra de les cases de Calonge), amb bicicleta i passava per Les Banyeres. Comenta que sobre l'edifici recorda que hi havia dibuixos al sostre, i que les habitacions tenien voltes que semblaven capelles. Això es podia veure des de l'exterior perquè durant la Guerra Civil hi havia caigut una bomba a prop que va fer malbé la teulada i una part de la zona de les banyeres.

Dia 28/12/2020 conversa amb Ramona Sala Albareda (80 anys). En la conversa telefònica em va explicar que és un dels testimonis vius que va viure a Les Banyeres quan la funció de balneari ja no existia, i l'edifici s'utilitzava com a vivenda. Seguint les seves explicacions, l'espai de Les Banyeres es podia subdividir en 3. Un d'ells sembla que era l'entrada al balneari. En el segon hi havia les banyeres físiques, i el tercer era el que es destinava als despatxos dels metges i era com una petita vivenda. És aquesta part en la qual va viure la senyora Ramona Sala.

En resposta al vincle que ella tenia amb Les Banyeres, em va respondre que ella va néixer a Les Banyeres (1941) i hi va viure fins als 6 anys, moment en què van traslladar al seu pare a Torrefarrera per feina. Els seus pares hi van anar a viure el 1940. No sap qui eren els propietaris ni si hi estaven de lloguer.

El pis on vivia la Ramona era tot planta baixa. Recorda que només entrar hi havia un pati gran amb un pou, i hi havia una habitació gran amb banyeres que ja estaven en desús. A l'altre cantó hi havia un hort.

Explica també que després d'uns anys de viure a Lleida (ja que al pare el van traslladar allà) quan van tornar a visitar la casa on havia nascut, van trobar el jardí ple de forats com si algú hagués estat buscant alguna cosa. Ella creu que potser hi havia monedes o joies o algun objecte de valor enterrat.

Dia 28/12/2020 conversa amb Maria Castells Díaz (93 anys). Vaig parlar amb ella per telèfon, ja que actualment viu a Madrid. En la seva infantesa va tenir molts moments en els quals anava a Les Banyeres. En primer lloc perquè vivia en una caseta molt propera a un negoci de ciment que hi havia al trencant que va cap al Soler (un petit conjunt de cases de Calonge de Segarra). Em va explicar que després de la Guerra anava a l'escola a Mirambell amb el seu germà gran, i perquè el trajecte no fos tan llarg es quedaven a dormir els dos a Les Banyeres. En resposta a com era l'edifici interiorment, ella recorda que hi havia una sala gran amb banyeres, 3 o 4 dormitoris, un foc a terra, una cuina amb una pica de pedra i amb una cortina, i un pati molt gran amb un pou al mig.

Pel que fa a l'exterior, explica que s'entrava per 2 portes separades. A través d'un passadís llarg s'accedia al pis, i per una altra porta als banys. Aquests estaven en una sala molt gran amb unes parets amb rajoles de colors molt maques. I el record que en té és que es trobaven en molt mal estat.

Per a arribar al balneari un cop havies deixat el camí principal, s'havia d'agafar un camí de plataners. Els seus pares li havien explicat que a prendre els banys hi anava gent de Manresa, Barcelona... que arribava en tren fins a Calaf.

Més endavant es va casar amb el Francisco Sala Morera, que va viure a Les Banyeres de petit fins que es va casar amb la Maria i actualment ja és mort.

Com explicaré més endavant, Francisco Sala Morera era un dels fills del propietari de Les Banyeres.

Dia 16/3/2021 conversa amb Josep Huguet Mas (83 anys). Vaig parlar amb ell presencialment perquè em van dir que és una persona amb molts coneixements

de la història de Calaf i els seus voltants. Ell em va aclarir que no havia tingut mai cap vincle directe amb Les Banyeres, però sí que recordava que havia funcionat un balneari a Mirambell, i en va visitar les runes, de les quals en recorda haver vist unes rajoles de color verd a les parets. Em va explicar que l'aigua amb la qual es prenien els banys tenia molts sulfurs, la qual cosa feia que aparegués una capa blanca a la superfície de l'aigua.

Els seus avis li van explicar que els propietaris del balneari no volien pagar cap comissió als metges i per culpa d'això, aquests no recomanaven el balneari als pacients, motiu pel qual hi va haver una important davallada de clients.

Dia 30/03/2021 conversa amb Cecília Sala Mas (77 anys). És un altre testimoni viu amb vincle més directe a Les Banyeres, coneguda com la “Cecília de Cal Mas Colom”. Amb ella vaig anar a parlar-hi presencialment.

El primer que em va aclarir va ser que els seus avis (Miquel Sala Raurich i Magdalena Morera), van anar a viure a Les Banyeres l'any 1924, en el qual Miquel Sala Raurich compra a Juan Castells la propietat. En aquest moment, l'edifici de Les Banyeres s'utilitzava com a vivenda particular perquè l'activitat econòmica ja havia finalitzat. El seu pare (Josep) no hi va néixer, creu que tenia 4 o 5 anys quan hi va anar a viure.

La Cecília em va aclarir la història de la finca, i gràcies a ella vaig poder establir una connexió entre els documents trobats i les explicacions orals de les persones amb les quals anava parlant. També em va confirmar el vincle entre Les Banyeres i la meva família.

La Cecília recorda que el seu pare li va explicar que en aquella època havien passat gana, i que quan van marxar de Les Banyeres, van fer un forat a terra al costat de la motllura d'una porta que ja estava trencada, i hi van trobar una olla plena de diners. El seu pare comentava que si l'haguessin trobat abans no haurien passat tanta gana.

Dia 10/04/2021 conversa amb Rosa Lladó Lladó (90 anys). És una de les persones d'edat més avançada de Calonge de Segarra, amb la que vaig parlar presencialment. Malgrat no tenir una relació directa amb Les Banyeres, vaig pensar

que em podria aportar algun record. Ella recorda haver-hi anat amb 12 anys (aproximadament) amb la seva tieta (li feia de mare, ja que aquesta va morir jove) a veure a la Quimeta, que havia tingut bessonada, i a portar-li una gallina per fer caldo, regal que es portava a les parteres en aquella època, per tal que s'alimentessin bé, ja que no hi havia gaires recursos.

En aquell moment, a Les Banyeres hi vivien el Jaume i la Quimeta. Van tenir 3 fills: la Ramona Sala, de la qual ja he parlat anteriorment, i uns bessons. La Quimeta treballava de minyona a la fàbrica de Cal Gimferrer.

En resposta a si havia sentit explicar alguna cosa del balneari en si, em va explicar que el seu tiet subministrava els cavalls per les diligències que portaven gent de Barcelona a Andorra i que fins i tot ell mateix havia portat gent, que arribava a Calaf amb ferrocarril, cap a Les Banyeres a prendre les aigües.

També recorda haver vist la porta que hi havia a la façana principal, que era molt diferent de les que ella havia vist fins aquell moment. De l'interior en pot dir que hi havia unes piques, que era on la gent es banyava. Cada pica estava en una habitació petita, i totes elles estaven en un pati. A part hi havia una petita vivenda que era on la Rosa va anar a visitar a la Quimeta.

La Rosa havia sentit explicar que a Calaf hi havia interessos econòmics i socials a favor de què l'aigua no arribés al poble, malgrat ser una necessitat bàsica recomanada pels metges de l'època.

Dia 28/11/2020 conversa amb Pere Tardà Serra. Crec que he de mencionar-lo perquè a més a més de ser el director de CatPatrimoni i un gran coneixedor del territori, va ser ell qui em va proporcionar la informació inicial per poder començar a desenvolupar el treball. En l'entrevista que li vaig fer presencial em va explicar que les aigües sulfuroses que s'havien trobat a Mirambell havien sigut fruit d'una mina, i que la societat que finançava aquesta mina es deia societat minera La Aurora. Les societats que s'acostumaven a fer eren entre gent de prop i gent de fora. També vaig descobrir que els propietaris d'aquesta societat van construir ells mateixos el balneari quan van trobar les aigües. Em va comentar que hi havia calderes per escalfar l'aigua i que amb el tren arribava el carbó que després es portava al balneari. Aquests apunts van ser les idees primeres amb les quals he anat treballant per descobrir més coses sobre Les Banyeres.

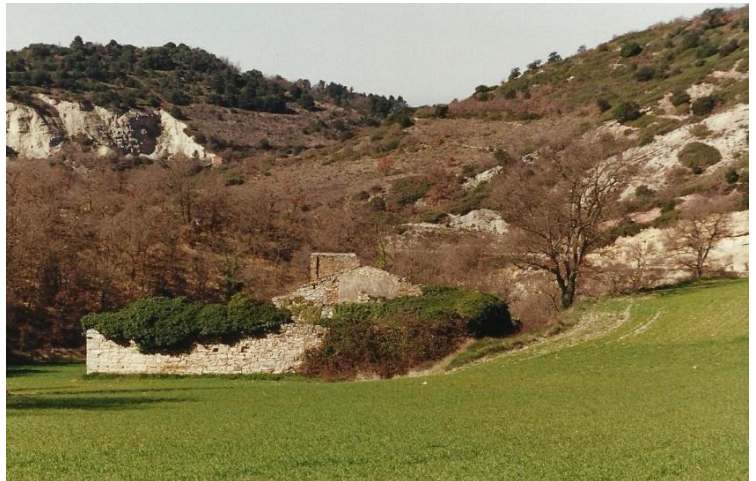
5.4. Últimes fotografies

A continuació mostraré les últimes fotografies que he pogut trobar amb les runes del balneari. La meva àvia i la Ramona Sala Albareda, de qui en l'apartat anterior he explicat la relació amb Les Banyeres, m'han deixat fotografies d'abans que la construcció de l'Eix Transversal el soterrés completament.

Camí d'accés al balneari.

Font: Ramona Sala

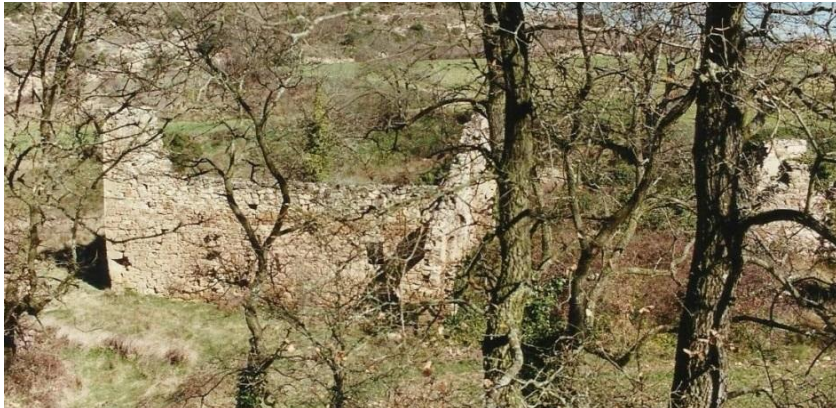
Vista posterior del balneari

Font: La meva àvia1997

Font: La meva àvia1997

Font: La meva àvia1997

Font: La meva àvia 1997

Font: Ramona Sala

Font: Ramona Sala

Font: La meva àvia 1997

Es pot apreciar l'estat ruïnós en què es trobava el 1997.

6. Recreació 3D de l'edifici

Amb la informació acumulada i amb l'ajuda del meu pare i de l'Oriol Martí, vaig trobar interessant representar en 3D el que podia haver estat en aquell moment Les Banyeres. Va ser tot un repte afegit, ja que vaig haver de demanar i aprendre el funcionament d'un programa que em pogués ajudar a fer-ho, i finalment l'Sketch-Up va ser una bona opció.

Després de moltes hores de dedicació, el disseny que exposo a continuació és la suma de les interpretacions fetes a partir de:

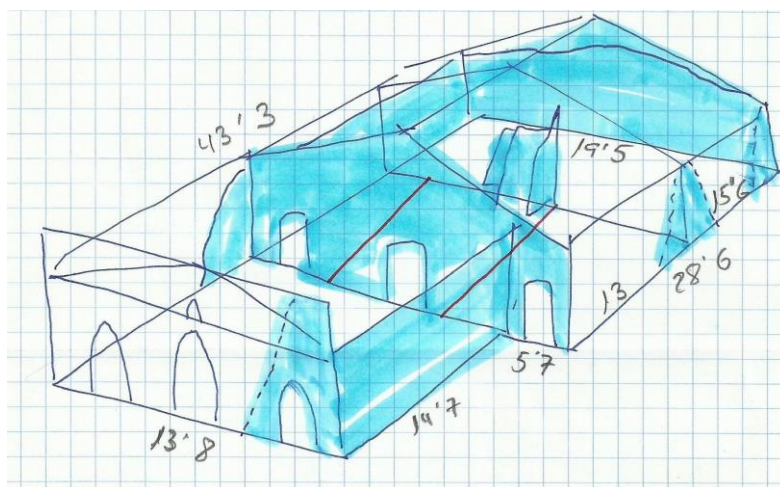
- les explicacions dels testimonis que heu llegit anteriorment,
- el perfil mesurat en les fotografies de l'ICC,
- les fotografies de les runes abans del pas de l'Eix Transversal,
- i l'únic document que descriu com era l'edifici, que és la primera memòria

químico-mèdica del professor Canaves, en la qual explica: *La situación del edificio es tal que rodeado de pequeñas colinas es accesible a la ventilación. Aunque de planta baja, es de solida y buena construccion y elegante forma, figurando un cuadrilongo rectangular dividido en dos partes de las cuales la anterior ó correspondiente al medio dia comprende las piezas de baños que los contienen en numero de 18, en otras tanta pilas colocadas en 16 piezas separadas dentro de un perímetro de 84 palmos de largo y de 93 de ancho colocados en tres filas, dos laterales y otra posterior por la que atraviesa el paso para lo interior del edificio, con su galeria con arcos cubiertos de cristales formando un largo corredor por el cual pueden pasearse los bañistas y dirigirse a descansar á cubierto de la impresion del aire y del sol formando un espacioso patio en el centro destinado para jardin y sitio de recreo. En la parte posterior se hallan colocadas las bombas, calderas, cubas y demas aparato, para la metodica extraccion y calefaccion del agua y para la correspondiente distribucion por los diferentes caños que dirigen á las pilas de baños como igualmente á la fuente que situada en el centro del edificio, presenta dos canillas por las que mana el agua que la ofrecen, la una, á su temperatura natural, y la otra, algo modificada para que así puedan usarla todas aquellas personas que por su disposicion particular no pueden recibir la impresion de la*

primera; hallandose igualmente distribuidos en una seccion aparte, asi un espacioso salon de descanso para los bañistas, como diferentes aposentos para el despacho de la administracion, consultas del facultativo, abitacion del conserge y algun otro destinado para aquellos casos imprevistos y en que le sea preciso á algun enfermo quedarse en el establecimiento.

També hi ha una part d'interpretació pròpia en aquelles parts que no hi ha informació, com per exemple l'entrada o la distribució interior. M'he documentat veient fotografies d'altres balnearis de l'època i visitant-ne algun com a mostra, per exemple l'antic balneari de Rocallaura i La Puda de Castellolí.

Parteixo al principi de les mides de l'edifici, que les vaig agafar de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, i comparant les imatges que es veien a la seva web amb les de les fotos, un primer esbós de com devia ser és el següent:

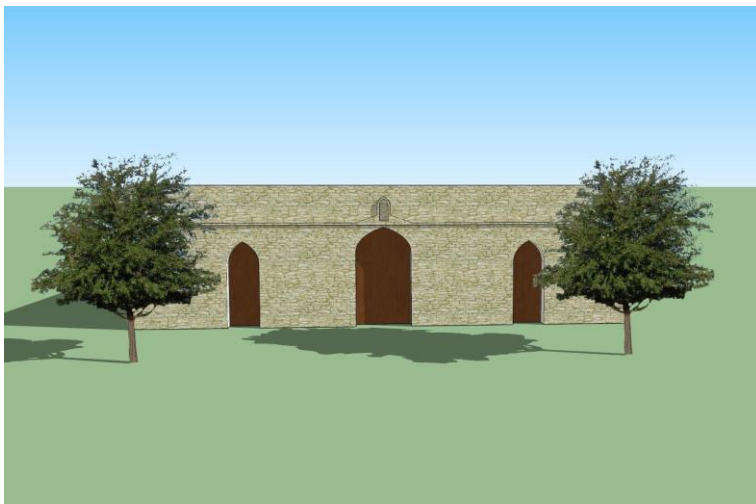
La part pintada de blau serien les runes que es veuen a les fotografies que em va deixar la meva àvia.

La meva representació en 3D es veu molt millor en el video que he generat amb el propi programa, ja que permet simular l'entrada al balneari i que es visiten les diferents estances. El podreu trobar a la web <https://sites.google.com/view/les-banyeres-de-mirambell/inici?authuser=0>

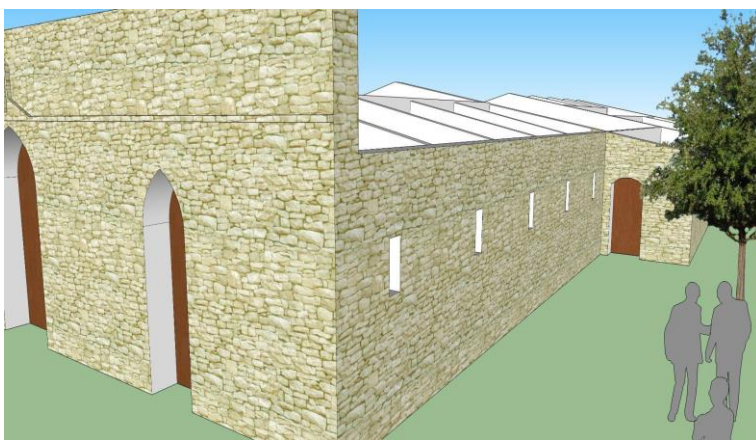
N'he fet captures de pantalla per tal d'incloure-ho de manera estàtica en el treball i és la següent:

Aquesta seria una vista general de com podia ser l'edifici quan estava en funcionament.

He intentat reproduir la façana, tal com es veia a la foto que vaig trobar a l'Institut Geològico-Minero de España.

En aquesta imatge volia remarcar la pedra que es veu en moltes de les fotografies de les runes que en quedaven el 1997.

La distribució de l'interior que adjunto a continuació ha sigut amb l'ajuda del meu pare, que m'ha ajudat a prendre mides i a interpretar-les, i per altra banda també és fruit de la meua interpretació, després d'haver llegit la memòria del professor Canaves i de mirar les fotografies que els meus avis em van donar.

A les fotografies de les runes sembla que hi havia 3 espais diferents, i jo m'he imaginat que només entrar hi havia una zona de vestidors, separada per una banda els homes i per

l'altra les dones. Al mateix temps era la zona on es rebien els clients.

A continuació dels vestidors, els clients passaven a la zona de les banyeres, on hi podien trobar 14 banyeres distribuïdes en compartiments individuals i 2 de dobles tal com diu el professor Canaves. Al mig hi havia una font on es podia trobar aigua freda i calenta.

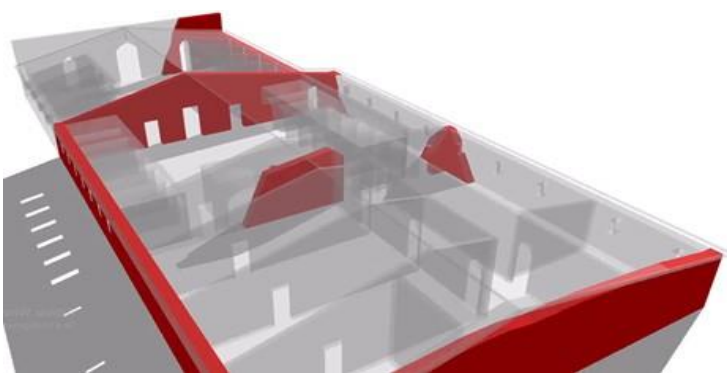
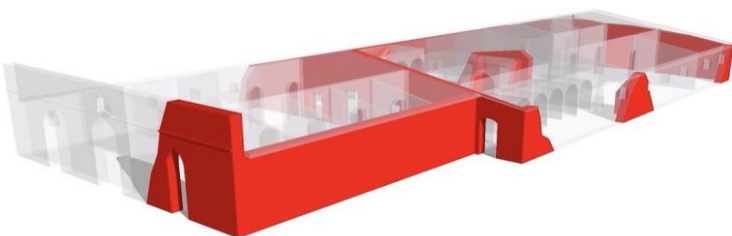

Per últim, en el tercer espai del balneari, s'hi podien trobar per una banda l'habitació amb les calderes on s'escalfava l'aigua de les banyeres i una cuina. Per altra banda, també hi havia

els despatxos on els metges i la infermera atenien als pacients i jo he dibuixat també

dues habitacions. Tot això ho he pensat, ja que la senyora Ramona Sala i la Maria Castells em van explicar que aquesta era la part que es va destinar a l'habitatge. I per últim, en les següents imatges volia evidenciar la part de runes que han quedat que correspondrien a l'edifici. Les imatges han estat fetes amb Scketch-up, el color vermell correspon a la part de les runes i la part transparent seria l'edifici tal com crec que devia ser en l'època.

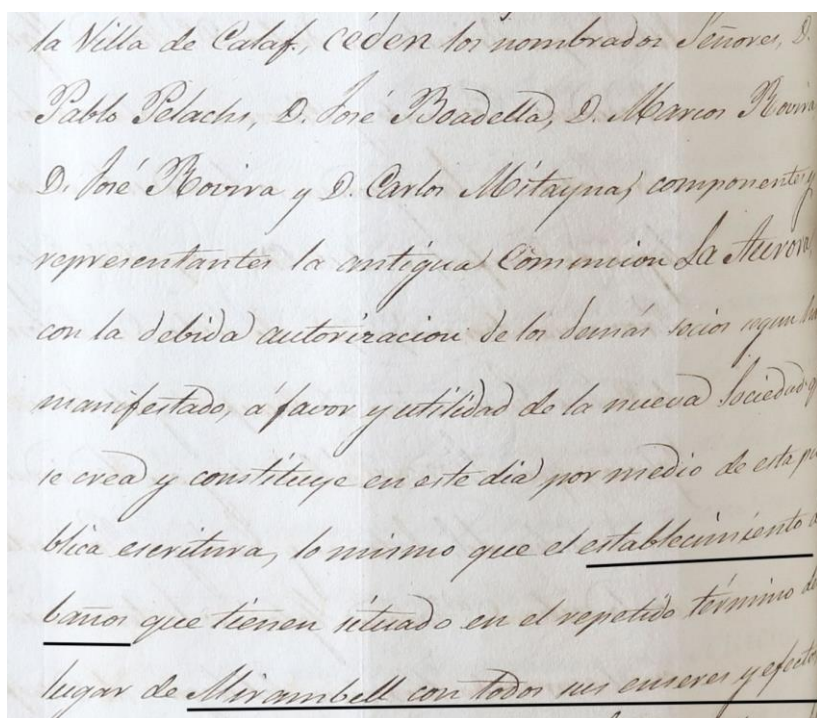
7. Història de la finca i vinculació familiar

En la cerca de documents antics a casa dels meus avis vaig trobar la informació que em va confirmar que el terreny havia estat propietat de la meva família.

A continuació explicaré per una banda la relació que hi ha entre la meva família i Les Banyeres extreta dels documents escrits, i per altra banda, la relació emocional que hi havia entre la meva família i els últims habitants de Les Banyeres, extreta de les converses amb els testimonis orals.

Pel que fa als documents escrits, el Col·legi de Notaris de Catalunya em va proporcionar les escriptures de constitució de la societat minera La Aurora i els canvis de socis que hi va haver.

El document que porta data 25 de Juliol de 1858 és on he trobat la primera constància de l'existència de Les Banyeres, ja que hi consta que els senyors Pablo Pelach, José Boadella, Marcos Rovira, José Rovira i Carlos Mitayna (que devien ser els socis principals) amb l'autorització dels altres socis, cedeixen les seves accions a la nova societat i també l'establiment de banys que hi havia en el terme de Mirambell, juntament amb tot el material de l'interior.

Figura 30. Escripura de constitució de la Societat minera La Aurora.

Més endavant, he trobat que l'any 1919 el terreny on estaven establertes Les Banyeres, era propietat de Ramona Riera, viuda de Avellana, però no he aconseguit trobar cap relació entre aquesta senyora i els socis de Les Banyeres, ja que no he trobat cap llistat detallat de tots els socis.

Aquell mateix any el terreny va passar a mans de Juan Castells (La Casa Blanca de Calonge de Segarra).

No va ser fins a l'any 1924 en el que Juan Castells li va vendre a Miquel Sala Raurich, l'avi de la Cecília i la Ramona Sala Mas.

El Miquel Sala Raurich, casat amb Magdalena Morera, hi van anar a viure amb els seus 4 fills: Josep (pare de la Cecília Sala), Jaume (pare de la Ramona Sala), Maria i Francisco.

L'any 1948, els fills de Miquel Sala Raurich venen al meu besavi la propietat del terreny.

L'any 1997, la Generalitat de Catalunya va expropiar aquest terreny al meu besavi per construir-hi l'Eix Transversal(C-25).

No he aconseguit trobar informació més antiga referint-me a finals del S.XIX, època en la qual el balneari estava funcionant.

Pel que fa a les relacions personals, tant la Cecília Sala com la Ramona Sala, així com la meva àvia, m'han explicat que el Josep Sala Morera (pare de la Cecília), va treballar de mosso ajudant amb els animals i les terres a Mirambell a casa dels meus avis, durant molts anys. Així va aconseguir crear una amistat amb els meus besavis, que va durar fins a la mort. Va ser tan significativa que Miquel Sala i Magdalena Morera estan enterrats en un nínxol de la meva família al cementiri de Mirambell.

Aquesta amistat no només va existir entre els meus besavis i el Josep Sala, sinó que es va estendre a tota la família, ja que la Maria Sala es va casar a Cal Inès de Mirambell, i la meva besàvia la considerava una germana.

La meva àvia em va explicar que el Francisco Sala es va casar amb la Maria Castells de La Casa Blanca, i van anar a viure a Madrid. La relació d'amistat dels meus besavis amb el "Cisquet", va fer que fins i tot fessin un viatge a Madrid per mantenir el contacte.

8. Altres referents propers

La Puda de Castellolí

En una de les converses amb el tutor, em va suggerir que visités el balneari de La Puda de Castellolí, ja que la seva construcció era de la mateixa època que el de Mirambell, i el de Castellolí es podia visitar perquè estava en millors condicions.

Vam quedar un dia amb una de les propietàries, Èlia Gabarró Rigolfas, i vaig poder fer-li unes quantes preguntes sobre la història d'aquest balneari i em va permetre fer algunes fotografies que em poden ajudar a imaginar-me com devien ser Les Banyeres de Mirambell.

En primer lloc, em va fer molta gràcia quan em va explicar que van trobar una font d'aigües sulfuroses fredes i que l'any 1859 aquesta aigua es va fer analitzar, fet que va ocórrer de la mateixa manera a Les Banyeres de Mirambell, l'any 1852.

Va ser el senyor Josep Francolí Oliveras (que no tenia cap relació amb la família Rigolfes) qui va fer construir un balneari amb jardí i una església l'any 1865, per poder beneficiar-se d'aquestes aigües medicinals. En aquella època, es coneixia com a La Puda de Francolí.

El que m'ha cridat l'atenció és l'escala que encara es conserva per entrar a l'edifici, i la galeria amb arcs.

Figura 31: Entrada a La Puda de Francolí
Font: Èlia Gabarró Rigolfas

Figura 32: Façana de l'església
Font: autora del treball

Segons la informació que hi consta a la web de Patrimoni Cultural de la Diputació, era un edifici en el qual a la planta baixa hi havia una galeria porticada i les habitacions on eren les 7 banyeres de marbre de Carrara, i a sobre d'aquestes hi havia 2 pisos.

Figura 33: Galeria porticada
Font: autora del treball

Figura 34: Cambra de bany
Font: autora del treball

Figura 35: Banyera de la cambra
Font: autora del treball

L'Èlia em va explicar que hi acostumava a anar gent adinerada, per tractar problemes principalment de pell, i amb una tradició al mateix temps religiosa, ja que l'església era un lloc important pels clients. Per arribar d'Igualada a Castellolí utilitzaven una diligència que hi havia per anar-hi. El balneari no disposava d'un metge fix.

Figura 36: Fulletó publicitari de la diligència

Font: Èlia Gabarró Rigolfas

La senyora Rosa Lladó em va comentar que aquest servei per portar gent, en aquest cas, des de l'estació de Calaf fins a Les Banyeres era habitual i que el seu tiet ho havia fet moltes vegades.

Una imatge actual de la font d'aigües sulfuroses de Castellolí és:

Figura 37: Exterior

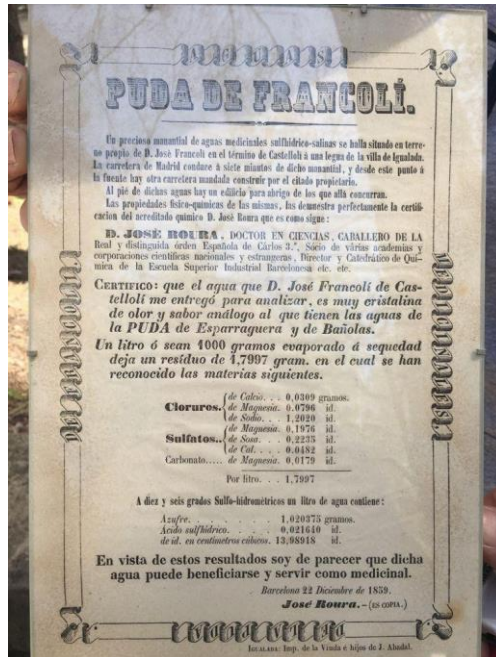
Font: autora del treball

Figura 38: Interior

Font: autora del treball

Les propietats d'aquesta aigua s'expliquen en la següent imatge:

Figura 39: Cartell que descriu les propietats de l'aigua de Castellolí

Font: Èlia Gabarró Rigolfas

En línies generals, la composició de l'aigua era de clorurs i sulfats, de la mateixa manera que ho era l'aigua que va analitzar el professor Cannaves l'any 1851 a Mirambell.

L'Èlia ha sentit explicar que durant la Guerra Civil (1936-1939), es va deteriorar molt el balneari, i l'any 1945 la família Rigolfas (l'avi de l'Èlia), el va comprar i el va destinar a hotel rural, segons l'Èlia, amb finalitat més comercial que higiènica. En aquest hotel, hi havia unes cel·les amb una cuina i la gent hi venia a prendre els banys d'aigües sulfuroses, i també a prendre les aigües oralment. Com a curiositat, l'Èlia em va explicar que la seva àvia havia tingut sempre una pell molt fina i cuidada, i ella ho atribuïa a que prenia aigua sulfurosa. Els clients de l'hotel en aquell moment, eren famílies amb les quals els seus avis hi establien un vincle molt estret, ja que s'hi podien estar fins a 3 mesos seguits.

Des de l'any 1970, l'edifici està tancat al públic, i l'utilitzen exclusivament la família.

Ara com ara, l'edifici està en venda.

Conclusions

La principal motivació d'aquest treball ha sigut la curiositat per saber perquè i com era el balneari de Les Banyeres establert al terme de Mirambell.

Crec que he descobert un patrimoni històric del nostre territori que era absolutament desconegut i ara en tenim un estudi i unes imatges. Fins i tot una reconstrucció en 3D del que podria haver estat el balneari. Aquest coneixement estava a punt de desaparèixer i gràcies a la recerca que he dut a terme i als testimonis orals se'n podrà tenir una constància documental.

Després d'aquest estudi he satisfet la meua curiositat i m'ha fet reflexionar sobre certs aspectes. Alguns d'ells són:

Després d'haver llegit la Topografia Mèdica de Calaf, explicada pel doctor Ignacio de Llorens, em vaig adonar de la situació de pobresa en què es trobava la població de Calaf, la qual no tenia condicions dignes d'habitatge ni d'alimentació. Aquesta vulnerabilitat els feia agafar malalties respiratòries i digestives.

M'ha sobtat el fet d'adonar-me que els tractaments amb l'aigua sulfurosa al balneari haurien estat un bon remei per a molts d'ells i no obstant a causa de la seva situació econòmica segurament no es podien permetre l'accés.

El període de banys que aconsellaven tant les publicacions de l'època com el propi Professor Canaves era primavera-estiu. En algunes publicacions diu que Les Banyeres estaven obertes tot l'any, però suposo que a l'hivern devia anar-hi menys gent, situació que també devia fer difícil el seu manteniment.

No he trobat la causa ni el moment de tancament del balneari, però després de fer el treball he pensat que podia ser degut a diversos factors: la demanda devia baixar ja sigui com apuntava el Sr. Huguet perquè els metges no el recomanaven o perquè els medicaments van substituir aquestes estades o bé perquè la burgesia va decantar més cap al mar que cap a la muntanya. Un altre motiu podria ser que la font d'aigua fos irregular i potser no sortia tanta quantitat d'aigua com al principi. I

també sembla per la descripció del Dr. Llorens que era un lloc humil i senzill i per tant els clients potser buscaven llocs més luxosos.

Seguint amb la dinàmica del que passava als llocs on hi havia balnearis, Calaf es devia veure beneficiat per totes les persones que venien amb tren des de Barcelona, Lleida... (la premsa tal com hem vist ho anunciava) per anar a prendre els banys. Segurament dormien i menjaven a les fondes que hi havia al poble. Per tant, el tren en si ja era un gran avançament tècnic, però segurament acollir aquests visitants també devia contribuir a modernitzar de manera més ràpida el poble, ja fos per exemple amb llums de gas, ràdio, diaris, arreglar camins...

La influència directa en la població de Calaf, ja sigui amb la construcció de residències d'estiueig o fondes on allotjar la gent que venia a passar-hi uns dies, podria ser objecte d'ampliació d'aquest treball.

De la mateixa manera que quan l'arxiu fotogràfic de la família Fonoll es faci públic, tal vegada podria aportar més informació aclaridora a aquest treball.

M'he adonat també que el fenomen del termalisme va ser el precedent del que ara anomenem turisme, ja que va ser un motiu pel qual la gent es desplaçava del seu lloc de residència habitual per fer una estada més o menys llarga en un altre lloc en el qual demanava i consumia serveis.

La manera com vivim actualment en la qual tothom està estressat i necessita desconnectar, em fa pensar que les tècniques que s'aplicaven en aquella època en els balnearis en les que un metge atenia al pacient i li recomanava segons la seva malaltia la teràpia amb aigua que més el pogués beneficiar, era molt més adequada que la situació que tenim ara, en la que els metges recepten tranquil·litzants o medicaments més químics de manera general, sense tenir en compte la individualitat de cada persona.

M'agradaria que una vegada llegit aquest treball, haguéssiu gaudit tant com jo fent-lo i serveixi per mantenir en la memòria la història passada del nostre territori.

Bibliografia

ALBERICH MARINÉ, Joan, CARBONELL MANILS, Joan, DOMÍNGUEZ UZQUIANO, M. Isabel, MATAS BELLES, Bàrbara i SCHREM ABELLAN, Alfred: Grecs i Romans. (Publicat: 1989) (Consultat: 12/06/2021).

ARMENGOU I MARSANS, Josep Maria: Guía de las aguas curativas de Catalunya. (Publicat: 1991). (Consultat: 14/07/2021). (Disponible a: Biblioteca de Catalunya).

BLANCAFORT DE ROSSELLÓ, Pere: La Garriga, el balneari i jo. (Publicat: 1976) (Consultat: 15/06/2021) (Disponible a: Biblioteca de Manresa).

CONNOLLY, Peter i DODGE, Hazel: La ciudad Antigua. La vida en la Atenas y Roma clásicas. (Publicat: 1998) (Consultat: 12/06/2021).

DE LLORENS Y GALLARD, Ignacio. Topografía Médica de Calaf. Imprenta Elzeviriana de Borrás y Mestres. (Publicat: 1904) (Consultat: 23/12/2020 - .....)

ESTRADA I PLANELL, Gemma: La Puda, un balneari als peus de Montserrat. (Consultat: 09/06/2021) (Publicat: 1989). Disponible a: Biblioteca de Manresa)

GARCÍA SEBASTIÁN, Margarita, GATELL ARIMONT, Cristina, RISQUES CORBELLÀ, Manel: Història. (Publicat: 2016) (Consultat: 12/07/2021) (Disponible a: Institut Alexandre de Riquer).

MIRAMBELL, Francisco i MONTFORT, Domingo: Memorias historicas antiguas y contemporáneas de St. Martí Sasgayolas escritas per lo Rnt. Francisco Mirambell copiadas y aumentadas per lo Rnt. Domingo Montfort. (Consultat: 23/01/2021) Disponible a: Parròquia de Calaf.

PUBLICACIÓN DE LA SOCIEDAD DE ATRACCIÓN DE FORASTEROS, Balnearios y manantiales minero-medicinales de Cataluña. (Consultat: 14/07/2021). (Disponible a: Biblioteca de Catalunya).

RIBA I GABARRÓ, Josep. Història de l'explotació dels lignits del districte de Calaf. Eumo Editorial. (Publicat: març 2003) (Consultat: 22/12/2020).

Webgrafia

ARXIU DE REVISTES CATALANES ANTIGUES(Consultat 27/3/2021). Disponible a: https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1367179&posicion=1#search=%22La+Puda+Calaf%22

BIBLIOTECA NACIONAL DE ESPAÑA (Consultat 20/2/21). Disponible a: <http://hemerotecadigital.bne.es/results.vm?o=&w=La+Puda+Calaf&f=text&t=%2Bcreation&l=600&l=700&s=20&lang=es>

COROMINAS i BLANCH, Josep. «Les deus sulfhídriques de Catalunya. Estudi hidrogeològic previ». *Ausa*, [en línia], 1980, Vol. 9, Núm. 93, p. 25-37, [Consultat: 24/12/2020] Disponible a: <https://www.raco.cat/index.php/Ausa/article/view/38675>

HEMEROTECA DIGITAL LA VANGUARDIA. (Consultat 20/2/21). Disponible a: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1899/06/22/pagina-3/33395814/pdf.html?search=LA%20PUDA%20CALAF>

Institut d'Estadística de Catalunya. Demografia de Calaf. (Consultat: 24/12/2020). Disponible a: <https://www.idescat.cat/emex/?id=080312#h2000> i <https://www.idescat.cat/pub/?id=def&n=365&geo=mun:080312>

INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA. (Consultat 19/2/2021). Disponible a: <http://www.icc.cat/vissir3/>

INSTITUT GEOLÒGIC I MINER D'ESPANYA. (Consultat 19/2/2021). Disponible a: <http://info.igme.es/cartografiadigital/geologica/Geo50Hoja.aspx?Id=362&language=es>

MOLINA VILLAR, Joan Josep. L'activitat balneària dels segles XIX i XX a Catalunya i Espanya. Tesi doctoral Universitat Pompeu Fabra 2010. (Consultat 08/01/2021).
Disponible a: [https://tdx.cat > bitstream > tjjmv](https://tdx.cat/bitstream/tjjmv)

MOLINA VILLAR, Juan José: Termalismo y turismo en Catalunya un estudio geohistórico contemporáneo. 2004. (Consultat: 05/02/2021) Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/dctes?codigo=3373>

ONOMASTICON JOAN COROMINAS (Consultat 31/3/2021). Disponible a: https://oncat.iec.cat/listeria_termes.asp?limit=1&terme=banyeres&button=Cercar

PUIGVERT, Joaquín M. y Narcís FIGUERAS (coords.). Balneario, veraneo, literatura. Agua y salud en la España contemporáneo. Madrid: Marcial Pons, 382 p. [ISBN 978-84-9123-591-0]. (Publicat: 2018) (Consultat 24/12/2020) . Disponible a: <https://revistes.ub.edu/index.php/b3w/article/view/28328/29283>

PUIGVERT M., Joaquim i FIGUERAS CAPDEVILA, Narcís. Patrimoni: L'estiueig, canvis de model, decadència i patrimonialització. Plecs d'història local, 2016. (Publicat: Novembre 2016) (Consultat: 05/01/2021) Disponible a: https://scholar.google.es/scholar?cluster=4250203578301011541&hl=es&as_sdt=0,5

REVISTA SAPIENS, Interactius: Els bombardejos a Catalunya durant la Guerra Civil. (Consultat 25/4/2021). Disponible a: https://www.sapiens.cat/interactius/interactiu-bombardejos-catalunya-guerra-civil_202839_102.html

TERMALISME SEGLE XIX (Consultat 23/2/21). Disponible a: <https://www.monempresarial.com/2015/02/18/el-termalismo-un-poco-de-historia/>
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4611039>
<https://core.ac.uk/download/pdf/230774449.pdf>

XAC PREMSA. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. (Consultat 8/02/2021). Disponible a: <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000465402&page=4&search=La%20Puda%20Calaf&lang=ca&view=premsa>